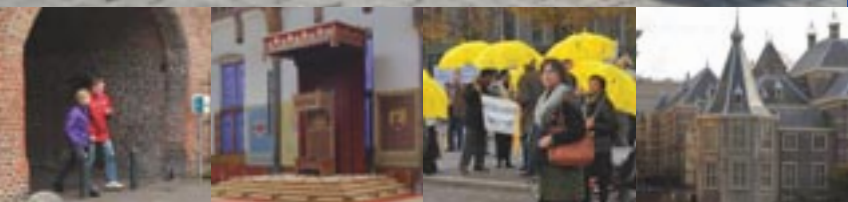

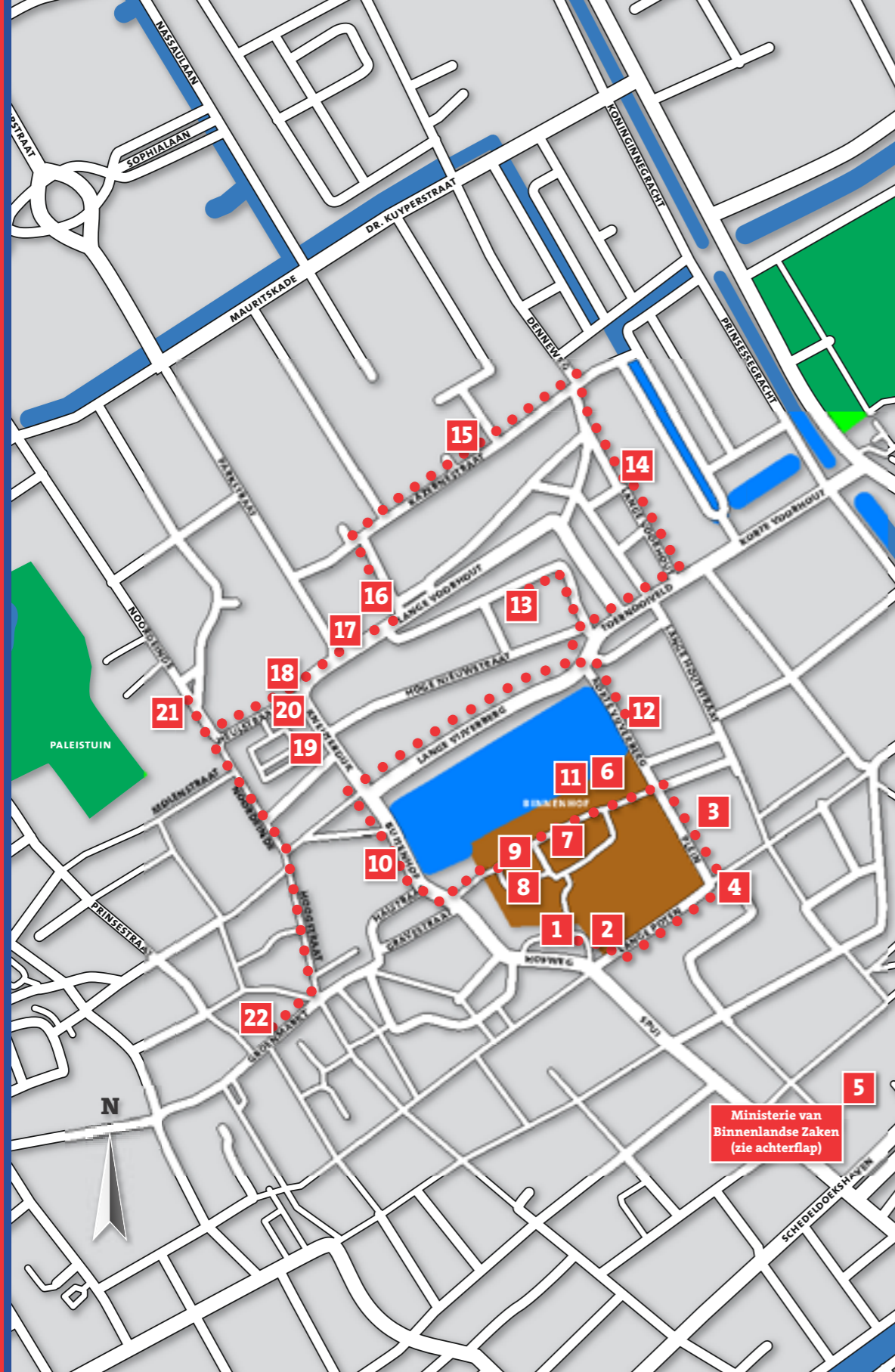
Het Haagse Grondwetpad

*Een wandeling door de
geschiedenis van de Grondwet
in het centrum van Den Haag*

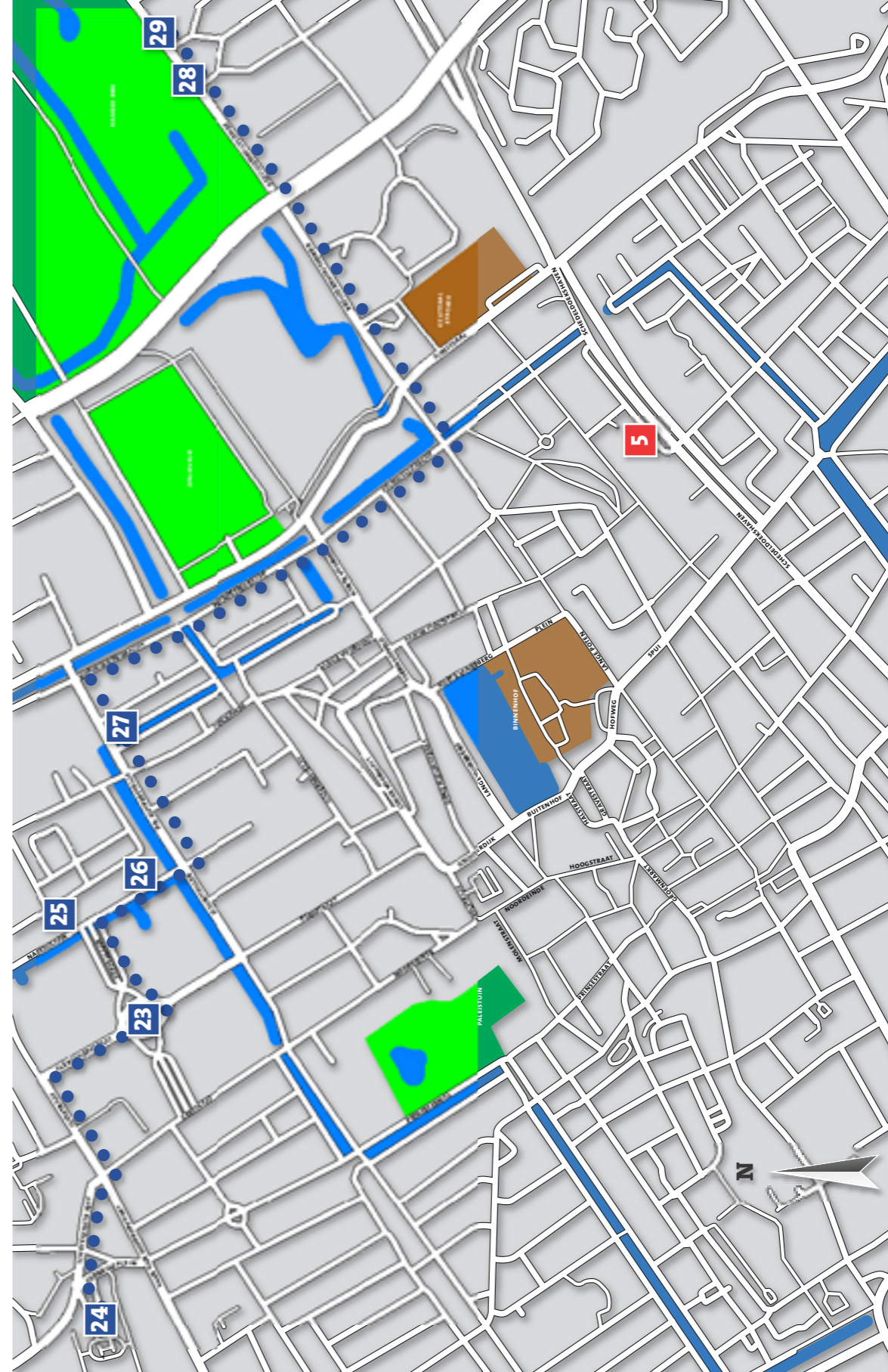
WANDELING 1
Het Haagse
Grondwetpad

- 1 Hofplaats
- 2 Tweede Kamer
- 3 Plein
- 4 Plein 4
- 5 Ministerie van Binnenlandse Zaken
- 6 Binnenhof – Torentje minister-president
- 7 Binnenhof – Ridderzaal
- 8 Binnenhof – Eremonument voor de Gevallen
- 9 Eerste Kamer
- 10 Gevangenpoort
- 11 Binnenhof – Trêveszaal
- 12 Kabinet der Koningin
- 13 Huis van Van Limburg Stirum
- 14 Paleis Lange Voorhout
- 15 Hoge Raad der Nederlanden
- 16 Algemene Rekenkamer
- 17 Kloosterkerk
- 18 Voormalig Paleis Kneuterdijk/Raad van State
- 19 Huis van Van Hogendorp
- 20 Plaquette Heulstraat
- 21 Paleis Noordeinde
- 22 Oude Raadhuis

WANDELING 2
Verder
Den Haag in

- 5 Ministerie van Binnenlandse Zaken
- 23 Plein 1813
- 24 Vredespaleis
- 25 Kanselarij der Nederlandse Orden
- 26 Onderwijsraad
- 27 Kuyperhuis
- 28 Sociaal-Economische Raad
- 29 Nationale ombudsman

Het Haagse Grondwetpad

Het Haagse Grondwetpad

*Een wandeling door de
geschiedenis van de Grondwet
in het centrum van Den Haag*

Ministerie van Binnenlandse Zaken
en Koninkrijksrelaties

Beeldje op
Binnenhof
(l) en rozet
in de Ridder-
zaal (r).

Instituut voor Publiek en Politiek
Den Haag 2010

Inhoud

Voorwoord.....	7
----------------	---

WANDELING 1

Het Haagse Grondwetpad

1 Hofplaats	10
2 Tweede Kamer	13
3 Plein	15
4 Plein 4.....	17
5 Ministerie van Binnenlandse Zaken.....	20
6 Binnenhof–Torentje minister-president.....	20
7 Binnenhof–Ridderzaal	23
8 Binnenhof–Eremonument voor de Gevallenen	26
9 Eerste Kamer.....	27
10 Gevangenpoort.....	30
11 Binnenhof–Trêveszaal	32
12 Kabinet der Koningin	34
13 Huis van Van Limburg Stirum	37
14 Paleis Lange Voorhout	39
15 Hoge Raad der Nederlanden	41
16 Algemene Rekenkamer	45
17 Kloosterkerk	46
18 Voormalig Paleis Kneuterdijk/ Raad van State	50
19 Huis van Van Hogendorp	52
20 Plaqueette Heulstraat	54
21 Paleis Noordeinde	55
22 Oude Raadhuis.....	57

WANDELING 2

Verder Den Haag in

23 Plein 1813	62
24 Vredespaleis	62
25 Kanselarij der Nederlandse Orden	65
26 Onderwijsraad	69
27 Kuyperhuis	72
28 Sociaal-Economische Raad.....	74
29 Nationale ombudsman	76

Voorwoord

Den Haag is de stad waar de regering zetelt. Hier bevinden zich alle ministeries, de Eerste en de Tweede Kamer, de hoogste rechtscolleges van Nederland, het Vredespaleis en andere internationale juridische instellingen. Kortom, Den Haag is het hart van onze democratische rechtsstaat. Minder bekend is dat de Grondwet een belangrijke rol speelt in de geschiedenis van veel plekken in Den Haag. Wat heeft bijvoorbeeld de Gevangenpoort te maken met de scheiding der machten? Wat is de achtergrond van het Binnenhof? Waar staat de Grondwetbank?

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft *Het Haagse Grondwetpad* ontwikkeld om de sporen bloot te leggen van de Grondwet in de geschiedenis die Den Haag heeft. De wandeling is een tocht van ongeveer een uur langs het verleden waarbij iedereen kan ondervinden hoe de Grondwet zichtbaar is in de straten van Den Haag.

In dit boekje vindt u per plek de geschiedenis, de relatie met de Grondwet, en, waar mogelijk, een beknopte architectonische beschrijving.

De route is vanzelfsprekend een selectie. Den Haag kent veel meer plekken die een relatie hebben met de Grondwet. Een aantal hiervan is opgenomen als aanvulling op de wandeling.

Ik dank allen die de ontwikkeling van de wandelroute mogelijk maakten en in het bijzonder de Initiatiefgroep Nationaal Grondwetpad die het concept van het Grondwetpad heeft aangedragen.

DE MINISTER VAN BINNENLANDSE ZAKEN EN
KONINKRIJKSRELATIES,

E.M.H. Hirsch Ballin

WANDELING 1

**Het Haagse
Grondwetpad
(1 t/m 22)**

De wandeling begint op de Hofplaats. Dit is aan de buitenzijde van het Binnenhof, tussen Lange Poten, Spui en Hofweg in.

1 Hofplaats

Constitutioneel

Tegen het oude gedeelte van het Binnenhof op de Hofplaats staat de Grondwetbank. Op deze 45 meter lange, glad marmere bank staat artikel 1 van de Grondwet geschreven. In dit artikel worden het gelijkheidsbeginsel en het discriminatieverbod geformuleerd. Het artikel verwoordt een norm waaraan in ieder geval de overheid zich tegenover de burger dient te houden: het gelijk behandelen van gelijke gevallen.

Geschiedenis

Een aantal jaren na de Franse Revolutie van 1789 werd Nederland door de Fransen bezet. Ten tijde van de zogenoemde Bataafse Republiek (1795–1806) kreeg Nederland in 1798 zijn eerste Grondwet. Nadat de Fransen in 1813 waren verdreven, kwam de Grondwet van 1814 tot stand. In 1815 en 1840 vonden enkele grondwetswijzigingen plaats: in 1815 onder meer vanwege de vereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden en in 1840 als gevolg van de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden (België) in 1830. Een zeer belangrijke grondwetsherziening kwam in 1848 tot stand, toen de ministeriële verantwoordelijkheid werd ingevoerd en het parlement meer invloed kreeg. In 1983 vond een algehele herziening van de Grondwet plaats. Nieuwe grondrechten werden toegevoegd, zoals het gelijkheidsbeginsel en het discriminatieverbod (artikel 1), de vastlegging van de onaantastbaarheid van de persoonlijke levenssfeer (artikel 10) en het menselijk lichaam (artikel 11) en de verplichting voor de overheid om werkgelegenheid, bestaanszekerheid en een schoon milieu te bevorderen (de sociale grondrechten). Veel verouderde bepalingen verdwenen, zoals het processieverbod voor rooms-katholieken. Andere belangrijke wijzigingen in 1983 waren onder andere:

- verlaging van de leeftijd om Kamerlid te mogen worden naar 18 jaar;
- invoering van de gelijktijdige verkiezing van alle Eerste Kamerleden voor vier jaar;

- de mogelijkheid om bij wet het kiesrecht voor gemeenteraden open te stellen voor inwoners die geen Nederlander zijn;
- Eerste en Tweede Kamer kiezen zelf voor vier jaar hun voorzitter;
- verbod tot het opleggen van de doodstraf;
- het noemen van de Nationale ombudsman;
- Amsterdam wordt officieel de hoofdstad van het Koninkrijk der Nederlanden;
- grondwettelijke vastlegging van de onafhankelijkheid van Suriname in 1975.

De gemeente Den Haag heeft de Grondwetbank in 1992 cadeau gedaan aan de regering ter ere van de opening van de nieuwbouw van de Tweede Kamer. De Grondwetbank is in beheer bij de Rijksgebouwendienst. Op 23 april 2007 presenteerde minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin op deze plek de nieuwe landelijke vereniging tegen discriminatie: Art.1. De bank is ook een van de Haagse plekken waar jaarlijks de bevrijding (Tweede Wereldoorlog) wordt herdacht.

ARTIKEL 1 GRONDWET

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Architectuur

Pi de Bruijn is de architect van de Grondwetbank. De Bruijns eerste gebouw, buurtcentrum Transvaal in Amsterdam, werd onderscheiden met de Merkelbachprijs. Internationaal brak hij door als architect van de nieuwbouw van de Tweede Kamer, waarna zijn ontwerp voor het Rijksdaggebouw te Berlijn deels werd gerealiseerd (een deel van het Jakob-Kaiser-Haus). Voor de Beurs-traverse in Rotterdam ontving hij de Nederlandse Bouwprijs. Als supervisor en stadsontwerper was hij betrokken bij de ontwikkeling van het ArenAgebied en de Zuidas in Amsterdam en bij de wederopbouw van het vuurwerk-rampgebied in Enschede. Voor zijn werk werd De Bruijn benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau. Hij ontving La Cruz de Oficial uit handen van de Spaanse koning.

Op de huidige Hofplaats staat een ronde uitstulping van de vergaderzaal van de Tweede Kamer. Links van deze uitstulping bevindt zich een doorgang naar het Plein. Hier stond in de veertiende eeuw de Spuiport, waarvan de contouren op de Hofplaats in messing platen zijn weergegeven. De Spuiport gaf toegang tot het Binnenhof via het zogeheten Keukenhof. De Voorpoort (Gevangenpoort) was de toegang voor zeer belangrijke gasten. De stadhouder had zijn eigen poort: de Stadhouderspoort (Buitenhof-zijde). Andere bezoekers van het Binnenhof moesten binnenkomen via de Buitenpoort, ook wel Bos- of Doelenpoort genoemd, bij het Mauritshuis. Deze Doelenpoort is genoemd naar de Sint-Sebastiaansdoelen (schutterij), het huidige Haags Historisch Museum, die vlakbij waren gelegen.

Voordat de Hofplaats een 'pleintje' werd, lagen er tussen Lange Poten en het Spui kleinere straten: Hofstraat, Achterom, Hofsingel en de Kapelsbrug. In 1914 werd de Kapelsbrug, genoemd naar een vroegere Mariakapel, doorbroken. Door de groeiende verkeersdruk op de Hofweg en het Spui werd de weg in 1939 verbreed en de Hofplaats werd een parkeerterrein.

Hoewel ruim voor de Tweede Wereldoorlog al plannen waren gemaakt voor uitbreiding van de Tweede Kamer, werden deze pas na de oorlog gerealiseerd (de Kortenhoevleugel). Omstreeks 1980 waren er plannen tot nieuwbouw van de Tweede Kamer. Die nieuwbouw is uiteindelijk achter de gevel van de Lange Poten gerealiseerd. Het gebouw van de Hoge Raad aan het Plein en verschillende panden langs de Hofstraat moesten worden gesloopt.

U loopt nu vanaf de Hofplaats, via Lange Poten, linksaf richting Plein. Aan de linkerkant ziet u de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Als u stopt op de hoek van het Plein, heeft u niet alleen een mooi zicht op de Tweede Kamer, maar ook op verscheidene 'logementen van afgevaardigden'.

Tweede Kamer

Constitutioneel

Hoofdstuk 3 van de Grondwet gaat over de Eerste en Tweede Kamer. Samen vormen zij de Staten-Generaal. De Tweede Kamerleden worden rechtstreeks gekozen door het Nederlandse volk, de Eerste Kamerleden door de leden van de Provinciale Staten.

De artikelen 50 tot en met 72 van de Grondwet bepalen onder meer wie er mogen stemmen, hoe de verkiezingen van de Eerste en Tweede Kamer verlopen, wie er lid mogen zijn van de Eerste en Tweede Kamer en wat de taken van beide Kamers zijn.

De Tweede Kamer is medewetgever (wetten kunnen alleen met instemming van het parlement tot stand komen) en controleur van de regering (heeft zij haar werk goed gedaan?). En verder is de Tweede Kamer hét podium voor politiek-maatschappelijke discussies. Wetsvoorstellen die de Tweede Kamer heeft aangenomen gaan vervolgens naar de Eerste Kamer, die ze kan goedkeuren of verwerpen. De Eerste Kamer heeft geen recht van amendement: zij kan wetsvoorstellen niet meer wijzigen.

Geschiedenis

In 1585 kwamen de Staten-Generaal voor het eerst in Den Haag bijeen. Een overlegorgaan met dezelfde naam zat voordien in Brugge en in Brussel. Na de opstand tegen Spanje verhuisden de Staten-Generaal naar Den Haag. Op 18 januari 1651 werd de Grote Vergadering van 300 afgevaardigden, met als voorzitter raadspensionaris Jacob Cats, gehouden ter regeling van de Unie, de religie en de militie.

De Staten-Generaal waren een vergadering van de zeven zelfstandige provincies die samen de Republiek vormden. De provincies stuurden voor deze bijeenkomsten hun afgevaardigden naar Den Haag. Op het Plein staan nog de logementen van de afgevaardigden van Rotterdam (Plein

ARTIKEL 50 GRONDWET

De Staten-Generaal vertegenwoordigen het gehele Nederlandse volk.

4, nu onderdeel van het ministerie van Defensie) en Amsterdam (Plein 23). Deze afgevaardigden waren in de toenmalige standenmaatschappij vertegenwoordigers van de stedelijke elite of van adel. Alle afgevaardigden waren protestant, omdat mensen met een ander geloof waren uitgesloten van het landsbestuur. De Staten-Generaal waren in die tijd nog geen volksvertegenwoordiging zoals nu.

In 1848 kreeg Nederland, onder leiding van Johan Rudolph Thorbecke, een nieuwe Grondwet. De ministers waren voortaan verantwoordelijk voor wetgeving en beleid, het parlement controleerde hen. De koning stond voortaan buiten de politieke besluitvorming. Deze principes vormen de basis van de huidige Nederlandse parlementaire democratie.

Architectuur

De Tweede Kamer zit in een enorm gebouwencomplex. Alle gebouwen zijn met elkaar verbonden en komen samen in de Statenpassage. U kunt de Tweede Kamer bezichtigen onder begeleiding van een gids. Kijk voor meer informatie op: www.binnenhofbezoek.nl/nederlands.html. De Statenpassage is ontworpen door architect Pi de Bruijn. Hij heeft geprobeerd het Nederlandse landschap terug te laten komen door het gebruik van bepaalde materialen. Zo beeldt de marmeren vloer het natte zandstrand uit.

De Tweede Kamer omvat (restanten van) diverse gebouwen. In de Oude Zaal, de voormalige Balzaal van Willem V, werd tot 1992 vergaderd. Op de foto ziet u het voormalige departement van Justitie, waarin nu de leden van de CDA-fractie zijn gehuisvest.

Plein

Constitutioneel

Dit is een plek waar drie artikelen uit de Grondwet regelmatig in de praktijk worden beoefend, te weten de artikelen 5, 7 en 9. **Ofwel: het recht om petitie aan te bieden, het recht op vrije meningsuiting en het demonstratierecht.** Het Plein is buiten de weekeinden dan ook dagelijks gevuld met demonstranten en spandoeken.

Geschiedenis

De graven van Holland hadden bij het Binnenhof twee toegangspoorten. Eén naar het Buitenhof, de andere naar

de tuinen, nu het Plein. De ommuurde moes- en siertuin was wat groter dan het Plein nu is. Toen het Plein een echt plein werd, bouwden Amsterdam en Rotterdam hier hun logementen voor afgevaardigden. 'Beroemde' Nederlanders als graaf Johan Maurits en Constantijn Huygens bouwden ook een huis aan het Plein.

Architectuur

Het Plein werd in de zeventiende eeuw aangelegd. Het Place Royale in Parijs was de inspiratiebron voor de vormgeving en inrichting van het Plein. Midden op het Plein staat een standbeeld van Willem van Oranje (Louis Royer). In zijn linkerhand heeft de prins een document, waarop de namen van de steden staan die de opstand tegen de Spanjaarden zijn begonnen. Bij zijn rechterbeen is een hond afgebeeld. Volgens de overlevering zou deze één van de moordaanslagen op zijn baas hebben verhinderd. Het beeld werd in 1848 onthuld. Sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw heeft het Plein een ondergrondse parkeergarage.

ARTIKEL 9 GRONDWET

1. Het recht tot vergadering en betoging wordt erkend, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.
2. De wet kan regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.

Plein 4

Constitutioneel

Artikel 98 van de Grondwet regelt de dienstplicht. Er is nu geen dienstplicht in Nederland. Deze is 'opgeschort'. De Grondwet laat hier ruimte voor, maar maakt het ook mogelijk dat de dienstplicht in de toekomst weer wordt ingevoerd.

Plein 4 is het voormalige logement van de afgevaardigden van Rotterdam en nu onderdeel van het ministerie van Defensie. Hier is de Bestuursstaf gevestigd. Het ministerie van Defensie bestaat uit de Bestuursstaf (het departement), de Koninklijke Marine, de Koninklijke Landmacht, de Koninklijke Luchtmacht, de Koninklijke Marechaussee, het Commando DienstenCentra en de Defensie Materieel Organisatie. Het ministerie van Defensie staat onder leiding van de minister en de staatssecretaris.

Defensie heeft in totaal 68.160 medewerkers en is daarmee één van de grotere werkgevers van Nederland. Bij de Bestuursstaf werken ongeveer 2.000 burgers en militairen.

Geschiedenis

De eerste bekende bewoner van Plein 4 was Thijman van Volbergen, schatmeester van stadhouder Frederik Hendrik. Van Volbergen overleed in 1650. Daarna is het pand aangekocht door de stad Rotterdam. In 1655 besloot de stad het pand te gaan gebruiken als logement voor haar afgevaardigden.

De stichting van de Bataafse Republiek maakte in 1795 een einde aan het gedecentraliseerde staatsbestel van de Republiek, waarbij de landsregering bestond uit vertegenwoordigers van de steden. De nieuwe landsregering werd gekozen uit en door de bevolking. De steden hoefden geen vertegenwoordigers meer naar Den Haag te sturen en hadden hun Haagse logementen niet meer nodig. Rotterdam deed hetzelfde als veel andere steden en verhuurde het gebouw.

In januari 1798 werd het gebouw voor het eerst ingericht als ministerie van Defensie. Het werd gehuurd voor de Agent ('minister') van Oorlog Gerrit Jan Pijman en zijn departement. In 1806 kon Rotterdam het pand verkopen aan de Staat. Koning Lodewijk Napoleon wilde het Binnenhof als paleis inrichten en daarom moest een aantal instellingen verhuizen naar een ander gebouw. Het Rotterdamse stadslogement zou worden gebruikt voor het

parlement, het Wetgevend Lichaam. De eerste vergadering op Plein 4 vond op 1 december 1806 onder provisorische omstandigheden plaats. Naast het Wetgevend Lichaam was er in het gebouw nog ruimte voor de Koninklijke Staatssecretarie en de landsarchivaris. Maar Lodewijk Napoleon vertrok niet lang hierna met zijn regering naar Utrecht en het logement kwam weer leeg te staan.

In 1813 kwam er een einde aan het Franse bestuur. Het logement van Rotterdam gaf tot 1820 onderdak aan drie rijksinstellingen: de Algemene Staatssecretarie, de Raad van State en de Hoge Raad van Adel. Maar in 1818 viel het besluit dat het departement van Oorlog er in zou worden gevestigd. In 1820 deed het departement zijn intrede in Plein 4. Aan het hoofd ervan stond in 1823 de 'commissaris-generaal' (minister) en daaronder een 'secretaris-generaal'. Een van de bekendere commissarissen-generaal was prins Frederik, de tweede zoon van koning Willem I.

ARTIKEL 98 GRONDWET

1. De krijgsmacht bestaat uit vrijwillig dienenden en kan mede bestaan uit dienstplichtigen.
2. De wet regelt de verplichte militaire dienst en de bevoegdheid tot opschorting van de oproeping in werkelijke dienst.

Architectuur

Van de eerste logementstijd zijn geen afbeeldingen, maar het is wel bekend dat het gebouw weelderig was ingericht. Veel kamers hadden behang van goudleer, zelfs het tuinhuisje met het biljart. In 1678 werd het Rotterdamse stadswapen in de gevel aangebracht, dat door de Haagse steenhouwer Andries de Mons was gemaakt. Het huis had een lange achtertuin met achterin een paardenstal en een uitgang naar de Kalvermarkt. Deze uitgang moet een brug hebben gehad, want daar liep toen een sloot.

In 1728 kocht Rotterdam het blok huizen aan de linkerkant. In 1739 werd met de verbouwing begonnen, die acht jaar zou duren. De Rotterdamse stadsbouwmeester Adriaan Moens leidde de bouw.

In 1857 werd het aangrenzende hotel 'Logement Stanislas' gekocht. Nadat dit gebouw (Plein 5) was verbouwd en in gebruik genomen, werd er in de grote tuinen achter Plein 4 en 5 een nieuw gebouw neergezet. De architect daarvan was de toenmalige rijksbouwmeester Willem Nicolaas Rose. Rond 1900 werd het oude pand Plein 5 afgebroken en vervangen door nieuwbouw, dat werd ontworpen door architect Daniël Knuttel. Plein 5 werd ontworpen als een soort linkervleugel van Plein 4 en kreeg daarom geen voordeur aan het Plein. Plein 5 kreeg dezelfde soort zandsteen als het logement van Rotterdam, een gelijke vensterindeling en de daklijst met trigliefen werd doorgetrokken. Het Rotterdamse wapen op het oude gebouw werd gehandhaafd, maar op het nieuwe bouwdeel kwam het wapen van Nederland.

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd begonnen met de nieuwbouw voor het departement van Oorlog op de Kalvermarkt. Deze moest echter worden gestaakt door de oorlog. Nadien is die nieuwbouw afgemaakt in de stijl van Dudok.

Als u op het Plein in de richting van het station kijkt, ziet u verscheidene daken van ministeries: Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (smalle metallic gebouw), Volksgezondheid, Welzijn en Sport (groene torentjes op rood steen), Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (glazen gebouw) en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties ('flatgebouw' aan Schedeldoekshaven). Binnenlandse Zaken en Justitie trekken bij oplevering in de nieuwbouw aan de Wijnhaven, nog dichterbij het Centraal Station.

5 Ministerie van Binnenlandse Zaken

Constitutioneel

Artikel 3 gaat over gelijke benoembaarheid in openbare dienst. Bij de selectieprocedures voor ambtenaren mag dus in principe geen onderscheid worden gemaakt naar sekse, uiterlijk, geloof enzovoort.

Artikel 109 van de Grondwet legt de basis voor de rechtspositie van ambtenaren, zoals die expliciet in de Ambtenarenwet is geregeld. De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is verantwoordelijk voor een goed functionerend (rijks)ambtenarenapparaat.

Geschiedenis

Lange tijd mochten mensen slechts werken als ambtsdragers voor de Nederlandse staat als zij van protestantse huize waren. Pas aan het einde van de achttiende eeuw kwam aan dit gebruik een einde.

Architectuur

In 1979 is het pand gebouwd. Het is ontworpen door architectenbureau Lucas & Niemeyer. De Rijksgebouwendienst heeft dit pand in eigendom.

U loopt nu over het Plein langs de Tweede Kamer. Via de Doelenpoort loopt u het Binnenhof op. Let u, voor het betreden van het Binnenhof, even op het Torentje aan de rechterzijde? Dit Torentje met uitzicht op de Hofvijver is de werkkamer van de minister-president.

6 Binnenhof – Torentje minister-president

Constitutioneel

Artikel 45 van de Grondwet noemt de minister-president. Dit artikel formuleert ook dat alle ministers samen de ministerraad vormen. In de ministerraad wordt het beleid van de regering besproken en vastgesteld. De minister-president is voorzitter van de ministerraad en minister van Algemene Zaken. De ministerraad komt elke vrijdag bijeen op het ministerie van Algemene Zaken in de Trêveszaal.

ARTIKEL 3 GRONDWET

Alle Nederlanders zijn op gelijke voet in openbare dienst benoembaar.

ARTIKEL 45 GRONDWET

1. De ministers vormen te zamen de ministerraad.
2. De minister-president is voorzitter van de ministerraad.
3. De ministerraad beraadslaagt en besluit over het algemeen regeringsbeleid en bevordert de eenheid van dat beleid.

Geschiedenis

In 1849 werd het Torentje voor het eerst door de voorzitter van de ministerraad, de minister van Binnenlandse Zaken Johan Rudolph Thorbecke, in gebruik genomen als werkvertrek. Overigens gebruikte Thorbecke—onder andere minister van 1849 tot 1853—de titel minister-president nog niet. Die titel kennen we pas sinds 1945. Pas in 1983 is de ministerraad opgenomen in de Grondwet. Voorheen werd hiervan slechts zijdelings melding gemaakt.

Architectuur

Het Torentje dateert uit de veertiende eeuw. Oorspronkelijk diende het als zomerprieel van de graven van Holland. Later is het Torentje omgevormd tot een vestingwerk. Het Torentje kreeg schietspleten en kantelen. De ramen en de torenspitsen werden in 1547 aangebracht.

U betreedt nu het eeuwenoude machtscentrum van de Hollandse en Nederlandse politiek: het Binnenhof. Het meest opvallende gebouw op het Binnenhof is de met het kasteel verbonden Ridderzaal. Dit gebouw bevindt zich aan uw linkerkant, herkenbaar onder andere aan de tralies voor de ramen van de benedenverdieping.

Binnenhof – Ridderzaal

Constitutioneel

De Ridderzaal is bekend vanwege zijn functie op Prinsjesdag. In artikel 65 van de Grondwet wordt Prinsjesdag, de derde dinsdag van september, genoemd. Op die dag leest de koningin of een plaatsvervanger in een gezamenlijke vergadering van de Eerste en de Tweede Kamer de troonrede voor. De troonrede is de door de ministers geschreven toelichting op het te voeren beleid voor het komende parlementaire jaar. Daarna presenteert de minister van Financiën in de Tweede Kamer een koffertje met daarin de rijksbegroting. Hierin staan de geplande inkomsten en uitgaven van de regering. Elk ministerie dient daartoe een eigen begrotingswet in. De rijksbegroting gaat vergezeld van de miljoenennota, die een algemene toelichting geeft op het economische en financiële beleid van de regering. In de twee dagen na Prinsjesdag debatteert de Tweede Kamer met het voltallige kabinet tijdens de algemene beschouwingen over de troonrede en de miljoenennota.

Geschiedenis

Koning Willem I begon in 1814 met de traditie van Prinsjesdag. Eerst was Prinsjesdag op de eerste maandag in november, daarna op de derde maandag in oktober en vervolgens op de derde maandag in september. Uiteindelijk werd in 1887 besloten dat de derde dinsdag in september Prinsjesdag moest worden.

Sinds 1904 wordt de troonrede uitgesproken in de Ridderzaal. In 1903 werd de gouden koets voor het eerst ingezet op Prinsjesdag. De gouden koets kreeg Wilhelmina cadeau van de inwoners van Amsterdam bij haar inhuldiging als koningin. De koets is niet van massief goud; het frame en de opbouw zijn van Javaans hout gemaakt en dat is bedekt met een héél dun laagje bladgoud.

De traditie van het koffertje is in 1947 begonnen. Minister van Financiën Piet Lieftinck wilde de eerste rijksbegroting

na de Tweede Wereldoorlog in stijl aanbieden aan de Tweede Kamer. Hij nam de presentatie van de begroting in een koffertje over van de Engelsen, waar de koffertjes-traditie al veel langer bestond.

Tien jaar later, in 1957, dreigde de traditie van het koffertje bijna verloren te gaan toen minister Hendrik Jan Hofstra de rijksbegroting gewoon in zijn aktetas mee naar het Binnenhof nam. Een groep studenten was het hier niet mee eens en bood de minister demonstratief een nieuw koffertje aan. Waar dat koffertje is gebleven, weet niemand. Maar minister Hofstra nam het jaar daarop het echte koffertje toch weer in de hand om er de rijksbegroting mee aan te bieden. Het koffertje waarmee de minister van Financiën nu de rijksbegroting en de miljoenennota aanbiedt, is sinds 1964 in gebruik. Het is een geschenk van de Staatsdrukkerij en gemaakt van geitenperkament. Van binnen is het bekleed met blauwe zijde.

Overigens past niet de gehele rijksbegroting in het koffertje. Er zitten maar een paar stukken in; de rest krijgt de voorzitter van de Tweede Kamer later uitgereikt.

Architectuur

Het Binnenhof was ooit een echt binnenhof van een kasteel. Dit kasteel werd gebouwd rond 1234 in opdracht van graaf Willem II. De Grote Zaal van dat kasteel werd gebouwd in de tweede helft van de dertiende eeuw in opdracht van graaf Floris V. Die Grote Zaal kennen we nu als de Ridderzaal. Achter de Ridderzaal ligt de Rolzaal, die door graaf Willem II als woonruimte werd gebruikt. Later werd de Rolzaal een rechtszaal van het Hof van Holland. Naast de Rolzaal is de Lairessezaal. Deze vroegere Civiele Kamer van het Hof van Holland is bij de restauratie in 1898–1905 teruggebracht naar de staat uit 1688, met zeven wandschilderingen op doek door schilder Gerard de Lairesse.

De Ridderzaal was in het begin omgeven door muren en torens en lag in een dubbele grachtengordel. Midden veertiende eeuw werden enkele grachten samengevoegd tot de Hofvijver.

Vermoedelijke architect van de Ridderzaal is Gerard van Leyden. De bouwstijl is Scheldegotiek. De Ridderzaal is in de negentiende eeuw gerestaureerd door de architect Pierre Cuypers. Hij verwijderde veel aanpassingen en bijgebouwen. Zo kreeg de Ridderzaal zijn middeleeuwse karakter terug.

ARTIKEL 65 GRONDWET

Jaarlijks op de derde dinsdag van september of op een bij de wet te bepalen eerder tijdstip wordt door of namens de koning in een verenigde vergadering van de Staten-Generaal een uitzetting van het door de regering te voeren beleid gegeven.

Wanneer u nu doorloopt naar Binnenhof 1A komt u bij de ingang van de oude Tweede Kamer. In de hal van deze ingang staat het Eremonument voor de Gevallen. De erelijst van gevallen is een gedenkteken voor hen die in de jaren 1940–1945 hun leven lieten voor ons land. De lijst is geplaatst op een gedenktafel en telt ongeveer 17.500 namen van onderdelen van de strijdkrachten, de koopvaardij, het verzet in Nederland en van een Indische groep. Iedere dag opnieuw wordt een bladzijde met 24 namen van de erelijst omgeslagen.

8 Binnenhof – Eremonument voor de Gevallen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is onze Grondwet buiten werking gesteld. De Tweede Kamer en de Eerste Kamer kwamen niet meer bijeen; wetten bestonden nu uit de decreten en verordeningen van de door de Duitsers aangestelde rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart. Overigens werden die wetten naast de Nederlandse wet (voor zover daarmee niet in strijd) uitgevoerd door het Nederlandse bestuur (college van secretarissen-generaal). De Duitse decreten en verordeningen stonden boven de Nederlandse Grondwet.

De Duitse rijkskanselier Adolf Hitler heeft dit legitiem kunnen doorvoeren, omdat hij gebruik maakte van het Landoorlogreglement (artikel 43). Dit is een op schrift gestelde formulering van het internationaal recht dat in 1907 tot stand is gekomen in Den Haag. Beknopt gezegd bepaalt artikel 43 dat, wanneer het gezag van de wettelijke overheid feitelijk is overgegaan in handen van de bezetter, deze alle maatregelen neemt die in zijn vermogen liggen om zoveel mogelijk de openbare orde en het openbare leven te herstellen en te verzekeren. Omdat koningin Wilhelmina en de regering het land hadden verlaten, kon Hitler de Nederlandse Grondwet buiten werking stellen en zo een parlementaire staat omvormen tot een autoritaire staat.

Tegenover Binnenhof 1A ziet u op nummer 22 de ingang van de Eerste Kamer.

Eerste Kamer

Constitutioneel

Hoofdstuk 3 van de Grondwet gaat over de Eerste en Tweede Kamer. Samen vormen zij de Staten-Generaal, het Nederlandse parlement. De artikelen 50 tot en met 72 van de Grondwet bepalen onder meer wie er mogen stemmen, hoe de verkiezingen van de Eerste en Tweede Kamer verlopen, wie verkiesbaar zijn en wat de taken van beide Kamers zijn.

De Eerste Kamer bestaat uit 75 leden, die als regel op dinsdag bijeenkomen voor de plenaire vergaderingen van de Kamer. De meeste Eerste Kamerleden vervullen de rest van de week elders in de samenleving hun hoofdberoep. De hoofdtaak van de Eerste Kamer is het vellen van een integraal oordeel over wetsvoorstellen, zoals die door de Tweede Kamer zijn aanvaard. Daarbij let de Eerste Kamer vooral op de kwaliteit, uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid van een voorstel. De Eerste Kamer kan een wetsvoorstel niet amenderen, wel verwerpen. Door mondelinge en schriftelijke gedachtewisseling met de regering, het indienen van Kamermoties en het uitlokken van toezeggingen oefent de Eerste Kamer vaak aanzienlijke invloed uit op de uitleg en toepassing van nieuwe wetgeving. Eerste Kamerleden kunnen eveneens schriftelijke vragen aan de regering stellen over onderwerpen die niet direct met een wetsvoorstel te maken hebben. Van dit recht

ARTIKEL 55 GRONDWET

De leden van de Eerste Kamer worden gekozen door de leden van provinciale staten. De verkiezing wordt, behoudens in geval van ontbinding der kamer, gehouden binnen drie maanden na de verkiezing van de leden van provinciale staten.

maken zij beperkt gebruik, omdat controle van het actuele regeringsbeleid in de eerste plaats als een taak van de Tweede Kamer wordt gezien. Over het langetermijnbeleid van de regering worden enige malen per jaar beleidsdebatten gehouden. Ook besteedt de Eerste Kamer veel aandacht aan Europese wetgevings- en beleidsvoorstellen. Om de diepgang en samenhang in haar werkzaamheden te versterken organiseert de Eerste Kamer geregeld conferenties, symposia en expertmeetings.

De plenaire vergaderingen van de Eerste Kamer zijn voor het publiek toegankelijk. Wie de plenaire vergadering wil bijwonen, kan – voor zover er plaats is – het debat volgen op de publieke tribune (ingang Binnenhof 23).

De voortgang van de behandeling van bij de Eerste Kamer ingediende wetsvoorstellen is te volgen op de website www.eerstekamer.nl; over de behandeling van Europese dossiers is uitgebreide informatie te vinden op de website www.europapoort.nl

Geschiedenis

Nederland kent sinds de grondwetswijziging van 1815 een tweekamerstelsel. Toen werd de sinds 1814 bestaande Staten-Generaal gesplitst in een Eerste en Tweede Kamer. Aanvankelijk werden de leden van de Eerste Kamer benoemd door de koning. Sinds 1848 kiezen de leden van Provinciale Staten de Eerste Kamerleden. In 1917 werden de vereisten voor het lidmaatschap van Tweede en Eerste Kamer gelijk en in 1922 werd ook bij de Eerste Kamer-verkiezingen het stelsel van evenredige vertegenwoordiging ingevoerd. Sinds 1983 wordt de Eerste Kamer niet langer voor een termijn van zes jaar (met vernieuwing van de helft om de drie jaar), maar voor vier jaar in haar geheel gekozen.

Architectuur

Het gebouw van de Eerste Kamer, gevestigd aan Binnenhof 22 – in de zuidwestelijke hoek van het Binnenhof – heeft een rijke historie. De gebouwen dateren uit het midden van de vijftiende eeuw. Prins Maurits is één van de bewoners van het pand geweest. In zijn opdracht werd de hoektoren gebouwd aan de rand van de vijver, de zogenoemde Mauritstoren. In 1651 werd een gedeelte van het complex afgebroken en verrees hier het door de architect Pieter Post ontworpen vergadergebouw van de Staten van Holland en West-Friesland. Sinds 1849 vinden de zittingen van de Eerste Kamer in de grote vergaderzaal van dit gebouw plaats.

Het interieur van de vergaderzaal is in 1994–1995 grondig gerestaureerd. Vooral het rijk gedecoreerde plafond met schilderijen van Nicolaes Wielingh en Andries de Haen is indrukwekkend. Ook het levensgrote, door J.A. Kruseman vervaardigde schilderij van koning Willem II trekt de aandacht. Dit schilderij schonk de koning in 1848 aan de Eerste Kamer toen aan zijn directe bemoeienis met de Eerste Kamer een eind kwam. Aan de wanden hangen portretten (in de vorm van medaillons) van beroemde raadspensionarissen van de vroegere Staten van Holland, zoals Johan van Oldenbarnevelt en Johan de Witt.

Als u nu linksaf het Binnenhof verlaat en rechtsaf langs de Hofvijver gaat, ziet u aan de overzijde van de straat de Gevangenpoort (Buitenhof nummer 33). Het museum de Gevangenpoort stelt een collectie straf- en martelwerktuigen ten toon uit de tijd dat het uitvoeren van lijfstraffen nog gemeengoed was. Voor informatie over openingstijden kunt u bellen met (070) 346 0861 of mailen naar info@gevangenpoort.nl

10

Gevangenpoort

Constitutioneel

De Gevangenpoort stamt nog uit de tijd dat de macht in handen was van een kleine groep. Er was een rechtstelsysteem zonder machtenscheiding. Een basisbeginsel van ons rechtstelsysteem nu is de scheiding der machten. De rechtspraak is onafhankelijk van het bestuur. In Hoofdstuk 6 van de huidige Grondwet is de rechtspraak geregeld. In artikel 114 is opgenomen dat de doodstraf niet kan worden opgelegd. Grondrechten als de onschendbaarheid van het lichaam zijn geregeld in Hoofdstuk 1 van de Grondwet.

Geschiedenis

Vanaf circa 1420 werd de Gevangenpoort ook gebruikt als staatsgevangenis. Bovendien vonden de rechtszaken van het Hof van Holland vanaf de zestiende eeuw ook plaats in de Gevangenpoort. Hier werden de verdachten van het Hof van Holland met behulp van 'tortuur' tot een bekentenis gedwongen, waarna werd vastgesteld welke straf ze

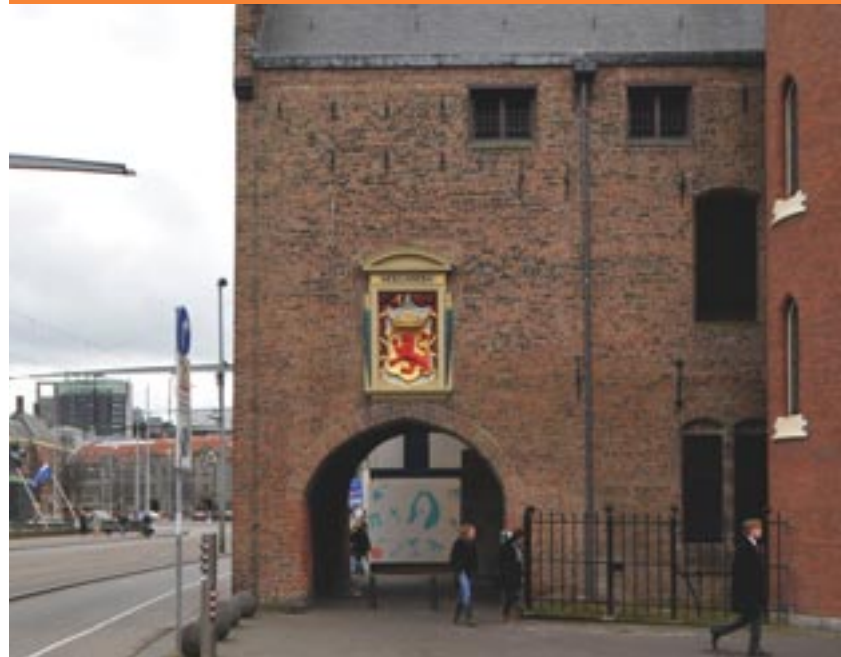
kregen: brandmerk, geseling of in het schavot bijvoorbeeld.

In Den Haag waren twee schavotten. Dichtbij de Gevangenpoort, op het kruispunt van Hofweg en Lange Vijverberg, stond bij de Hofvijver tot de achttiende eeuw een executieplaats, die ook wel het 'Groene Zoodje' werd genoemd. De meeste gevangenen werden ondergebracht in eenvoudige cellen, de zogeheten 'gayolen', vaak verstoken van daglicht, verwarming en voldoende voedsel. Veel van de gayolen zijn bewaard gebleven. De Gevangenpoort bleef tot het begin van de negentiende eeuw als gevangenis in gebruik. Daarna werd het een museum.

Niet alleen 'onbekende' Nederlanders hebben gevangen gezeten in de Gevangenpoort. Ook Cornelis de Witt, broer van Johan, die toen raadspensionaris van Holland was, heeft op verdenking van 'beraadslagingen tegen Willem van Oranje' (dat is stadhouder Willem III) gevangen gezeten. Bij zijn vrijlating in 1672 werd hij opgehaald door zijn broer. Een woedende volksmenigte, aanhangers van Willem van Oranje, lynchte de beide bestuurders ter plekke.

ARTIKEL 11 GRONDWET

Ieder heeft, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen, recht op onaantastbaarheid van zijn lichaam.

30

31

De tong van Johan en de teen van Cornelis zijn te zien in het Haags Historisch Museum.

Het idee van onvervreembare mensenrechten die voor iedereen gelden, ongeacht afkomst, is een resultante van de denkstromingen in de periode die de verlichting wordt genoemd. Het recht op persoonlijke vrijheid, lichamelijke integriteit, privébezit en het nastreven van geluk werden niet langer gezien als een alleenrecht voor de adellijken. In deze periode van omwenteling in denken kwam de Franse filosoof Charles de Montesquieu met de leer van de trias politica. In deze leer gaat het om een drietal machten: de wetgevende macht, de uitvoerende macht en de rechtssprekende macht. Deze drie machten moeten elkaar controleren om te voorkomen dat één macht te sterk wordt. Deze scheiding der machten dient om de vrijheid en gelijkheid van burgers te behouden.

Architectuur

De Gevangenpoort stamt in eerste aanleg uit de dertiende eeuw. Zij werd gebouwd als een van de drie toegangspoorten van het Binnenhofcomplex, de residentie van de Graven van Holland. De Gevangenpoort vormde de afsluiting van het Buitenhof. In het begin van de vijftiende eeuw werd de Gevangenpoort ook een gevangenis.

Vervolg uw weg langs de Hofvijver en ga vervolgens naar rechts. Als u over de Lange Vijverberg loopt, ziet u het Binnenhof van buitenaf. Rechts naast het Torentje van de minister-president ziet u de Trêveszaal. U kunt de zaal herkennen aan zijn vooruitspringende erker met de brede vensters.

11 Binnenhof – Trêveszaal

Constitutioneel

Artikel 45 van de Grondwet stelt dat alle ministers samen de ministerraad vormen. In de ministerraad wordt het beleid van de regering besproken en vastgesteld. De ministerraad komt elke vrijdag bijeen in de Trêveszaal. De minister-president zit de vergadering voor. De ministers hebben allemaal een vaste plaats aan de lange tafel. De minister-president zit in het midden, met rechts van hem de vice-minister-president en links de secretaris en een adjunct-secretaris die de beraadslagingen notuleren. De (plaatsvervangend) directeur-generaal van de Rijks-

voorlichtingsdienst, die verantwoordelijk is voor de woordvoering over hetgeen in de raad wordt besproken, heeft een eigen tafel in de hoek van de zaal. De naast de Trêveszaal gelegen Statenzaal wordt gebruikt voor officiële ontvangsten.

Geschiedenis

Het woord *trêve* komt uit het Frans en betekent 'wapenstilstand'. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog hebben hier onderhandelingen plaatsgevonden tussen Nederland en Spanje, die uiteindelijk in 1609 hebben geleid tot het Twaalfjarig Bestand. Vanaf 1588 vergaderden hier de Staten-Generaal, de vergadering van de zeven provinciën. Na de Bataafse tijd vergaderden de (uit één kamer bestaande) Staten-Generaal eveneens in de Trêveszaal. Na invoering van het tweekamerstelsel in 1815 werden hier (tot 1849) de vergaderingen van de Eerste Kamer gehouden. Sinds 1977 worden in de Trêveszaal de vergaderingen van de ministerraad gehouden.

ARTIKEL 45 GRONDWET

1. De ministers vormen te zamen de ministerraad.
2. De minister-president is voorzitter van de ministerraad.
3. De ministerraad beraadslaagt en besluit over het algemeen regeringsbeleid en bevordert de eenheid van dat beleid.

Architectuur

Architect van de Trêveszaal is Daniël Marot. Hij kreeg in 1696 van de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden opdracht om op de plaats van twee bestaande kamers een zaal te bouwen waar gezanten op gepaste wijze konden worden ontvangen. De in de Louis XIV-stijl herbouwde Trêveszaal werd in oktober 1697 in gebruik genomen.

In 2002 werden de faciliteiten in de zaal met behoud van de historische uitstraling aangepast aan het moderne gebruik. Een Amsterdams architectenbureau ontwierp een nieuwe vergadertafel en twee kroonluchters. Ook werden de gordijnen en het tapijt vernieuwd.

Wanneer u nu rechtsaf over de Korte Vijverberg loopt, komt u langs het Kabinet der Koningin, tevens het oude woonhuis van Guillaume Groen van Prinsterer.

12

Kabinet der Koningin

Constitutioneel

Het Kabinet der Koningin zorgt voor de ambtelijke ondersteuning van de koningin bij de uitoefening van haar staatsrechtelijke taken en fungeert als schakel tussen koningin en ministers. De taken van het Kabinet liggen vast in het Koninklijk Besluit (KB) van 18 december 2003 (een KB is een beslissing die alleen door de regering en dus zonder medewerking van de Staten-Generaal wordt genomen).

Eén van de taken van het Kabinet der Koningin is dat het regeringsstukken, zoals wetten, Koninklijke Besluiten en verdragen aan de koningin ter ondertekening voorlegt. Het Kabinet der Koningin informeert de koningin over de inhoud ervan. Deze stukken kunnen niet namens haar worden getekend, want in ons staatsbestel heeft de koningin in functie geen plaatsvervanger. De minister-president draagt de ministeriële verantwoordelijkheid voor het Kabinet der Koningin.

Geschiedenis

Het Kabinet der Koningin is gehuisvest in het voormalige woonhuis van Guillaume Groen van Prinsterer, Korte Vijverberg 3. Deze historicus wordt gezien als de grondlegger

van de in 1879 opgerichte Anti-Revolutionaire Partij (ARP), die later is opgegaan in het CDA. Groen van Prinsterer was kabinetssecretaris (1829–1836), lid van de Kamer van Grondwetsherziening (1840) en als antirevolutionair lid van de Tweede Kamer (1849–1857, 1862–1866). Hij maakte zich sterk voor het christelijk onderwijs. In 1882 werd in het huis Groen, zoals het inmiddels werd genoemd, de arrondissementsrechtbank gevestigd. Ondanks klachten over ruimtegebrek en andere ongemakken bleef de rechtbank er tot 1901 gevestigd. In de jaren daarna huisvestte het pand verschillende afdelingen van Justitie en diende het als vergaderruimte voor diverse departementen en voor de ministerraad. Het huis werd in 1914 betrokken door het Kabinet der Koningin, dat tot dan toe op het Binnenhof was gehuisvest.

Architectuur

Van alle huizen die in 1633 aan de Korte Vijverberg werden gebouwd, is nummer 3 het enige waar nu nog zeventiende-eeuwse elementen in de gevel aanwezig zijn. In 1724 kreeg het huis zijn huidige gedaante. Johan van Schuylenburch, de toenmalige eigenaar van het pand, liet zijn huis verbouwen in de stijl van Daniël Marot. Het pand kreeg een extra verdieping en de zeventiende-eeuwse gevel werd bekroond met een royale kroonlijst, een balustrade en een wapenschild. Boven de ingang kwam een balkonpartij. Aan de achterkant werden twee smalle tuinvleugels aangebouwd, waardoor een binnenplaats ontstond. Van Schuylenburch liet het interieur geheel opnieuw decoreren. Deze decoratie vormt nu nog een uitzonderlijk goed bewaard geheel in de late Lodewijk XIV-stijl. Het rijke stucwerk is vervaardigd door Italiaanse stukadoors uit het Como-gebied. In de marmeren schoorsteenboezems in de twee voorkamers op de bel-etage liet Van Schuylenburch bas-reliëfs van Jan Claudius de Cock plaatsen. De reliëfs, afkomstig uit zijn eigen kunstverzameling, verbeelden scènes uit de Metamorfozen van Ovidius. De meest bekende decoraties van het huis zijn de monumentale, beschilderde behangsels in de linker voorkamer op de bel-etage (de Kleefse kamer). De behangsels zijn in 1725 geschilderd door Dirk Dalens III en verbeelden eveneens verhalen uit de Metamorfozen.

Voordat het Kabinet der Koningin in 1914 zijn intrek nam in het huis, moesten wat reparaties en aanpassingen plaatsvinden. Zo werd één van de wandschilderingen van Dirk Dalens, waarin zich een grote winkelhaak bevond, hersteld. Op de binnenplaats bouwde men tussen de tuinvleugels een archiefruimte en toiletten, die tot aan de

ARTIKEL 47 GRONDWET

Alle wetten en koninklijke besluiten worden door de Koning en door een of meer ministers of staatssecretarissen ondertekend.

ramen van de bel-etage reikten. Ook de kelder werd bestemd voor het archief, waardoor een deel van de zeventiende-eeuwse gewelven moest plaatsmaken voor een modernere overkapping. Op de bel-etage werden parketvloeren gelegd. Later is de archiefuitbouw weer verwijderd om plaats te maken voor de huidige Franse tuin.

De wandeling voert nu naar de plek waar het Koninkrijk der Nederlanden is 'geboren'. Loop in tegengestelde richting van het Plein, steek het Toernooiveld over en houdt links op het Lange Voorhout. Na de bocht links staat op nr. 19 het voormalige woonhuis van gouverneur Leopold van Limburg Stirum.

Huis van Van Limburg Stirum

Constitutioneel

De Fransen trokken zich in 1813 terug uit Nederland. Op 20 november nam het adellijke driemanschap Gijsbert Karel van Hogendorp, Frans Adam van der Duyn van Maasdam en Leopold van Limburg Stirum voorlopig het Algemeen Bestuur op zich. Op uitnodiging van dit driemanschap kwam Willem I, die toen al achttien jaar in Engeland zat, terug naar Nederland. Hij zette op 30 november 1813 weer voet op Nederlandse bodem. Al op 2 december werd hij in de Nieuwe Kerk te Amsterdam ingehuldigd tot soeverein vorst, koning Willem I Frederik, Prins van Oranje-Nassau. Nadat Napoleon definitief was verslagen, kreeg hij op 16 maart 1815 de koningstitel. Koning Willem I was daarmee de eerste Oranjekoning van Nederland. De Grondwet regelt de opvolging van de koning. Zowel mannelijke als vrouwelijke nakomelingen hebben dezelfde rechten om koning of koningin te worden. Het oudste kind van de koning of koningin wordt meestal de volgende vorst of vorstin.

Geschiedenis

Van Limburg Stirum was in de Franse nadagen gouverneur van Den Haag. Zijn woonhuis functioneerde in die dagen als een soort 'regeringscentrum'. Hier kwam de voorlopige regering bijeen – dit waren vijf oude regenten – om over het herstel van de onafhankelijke staat te praten. Van Limburg Stirum onthaalde Willem I na zijn terugkeer

uit Engeland in zijn huis. Op het balkon van dit huis werd Willem I verwelkomd door het Nederlandse volk.

Op 21 december 1813 benoemde de nieuwe koning een commissie om een nieuwe Grondwet te ontwerpen. De commissie stond onder leiding van Van Hogendorp, één van de leden van het driemanschap. Zeshonderd notablen kregen in maart 1814 een oproep om hun stem uit te brengen over het ontwerp van de nieuwe grondwet. Van de 474 notablen die kwamen opdagen stemden er 26 tegen. De nieuwe grondwet van 1814 voorzag in een soeverein (vorst), in herstel van de adel en in de heroprichting der ridderschappen. Die zouden samen met de steden en de 'landelijke stand' de Provinciale Staten kiezen en daarmee indirect ook de leden van de Tweede Kamer. Het grondwetsvoorstel van het 'nieuwe' Nederland werd goedgekeurd in beide kamers van de Staten-Generaal. In de Zuidelijke Nederlanden (het latere België) liep het een beetje anders. Het grondwetsvoorstel werd daar voorgelegd aan 1604 notablen, van wie er 1323 daadwerkelijk hun stem uitbrachten. Van de 1323 waren er 527 voor en 796 tegen. Een grote meerderheid dus – en dat was niet zo vreemd,

want de staatsschuld van het Zuiden (25 miljoen) was aanzienlijk lager dan die van het Noorden (1250 miljoen). Het grondwetsvoorstel liep daardoor vast: de Noordelijke Nederlanden aanvaardden het en de Zuidelijke Nederlanden wezen het af. Koning Willem I had hier een oplossing voor bedacht. Na bestudering van de tegenstemmen bleek dat 126 tegenstemmers vooral bezwaar hadden tegen sommige bepalingen over de godsdienst. Omdat volgens de koning die bepalingen waren opgelegd door de mogendheden als voorwaarde voor de eenwording, kon men niet anders dan ze in de Grondwet opnemen. De 126 tegenstemmers waren dus ineens voorstemmers, waardoor het verschil tussen voor- (inclusief de Staten-Generaal van de Noordelijke Nederlanden) en tegenstemmers te klein werd en de belangen te groot en dus werd het grondwetsvoorstel aangenomen. Overeenkomstig het grondwetsvoorstel werd een nieuwe Staten-Generaal gekozen. De Eerste Kamer bestond uit leden van de adel en de Tweede Kamer uit 55 afgevaardigden van de Noordelijke en 55 afgevaardigden van de Zuidelijke Nederlanden. Ook die afgevaardigden waren voornamelijk mensen van adel.

ARTIKEL 24 GRONDWET

Het koningschap wordt erfelijk vervuld door de wettige opvolgers van Koning Willem I, Prins van Oranje-Nassau.

U loopt nu terug naar de bocht en steekt het Lange Voorhout over naar nummer 74. Hier, in het voormalige Paleis Lange Voorhout, is sinds 2002 het Escher Museum gehuisvest.

Paleis Lange Voorhout

Constitutioneel

Het Paleis Lange Voorhout werd geruime tijd in de wintermaanden bewoond door koningin-regentes Emma, de vrouw en later weduwe van koning Willem III. Een regent oefent namens een minderjarige vorst of bij een niet geschikt verklaarde koning het koninklijk gezag uit. Artikel 37 van de Grondwet noemt de regels over de wijze waarop een regent wordt gekozen en hoe hij dient te regeren. Zo wordt de regent benoemd bij de wet. Hierover beraadslagen de Staten-Generaal in een verenigde vergadering. De regent zweert of belooft verder trouw aan de Grondwet in het bijzijn van de Staten-Generaal. Als er geen regent is aangewezen, is de Raad van State regent. Nakomelingen van de koning zijn altijd zijn wettige opvolgers. Dit geldt ook wanneer de koning zijn gezag tijdelijk neerlegt of niet geschikt wordt bevonden om het gezag uit te oefenen.

Geschiedenis

Op 23 november 1890 overleed koning Willem III. Emma werd op 8 december 1890 benoemd als koningin-regentes. Wilhelmina was toen pas 10 jaar oud. Emma nam tot 1898 de regeringstaak van haar dochter en wettige troonopvolgster van Willem III waar. Toen Wilhelmina 18 jaar werd, werd zij als koningin ingehuldigd. Zij was het eerste vrouwelijke staatshoofd van Nederland sinds de instelling van het koninkrijk. De benoeming van Emma als koningin-regentes was de eerste keer dat artikel 37 uit de Grondwet werd gebruikt. Ook prinses Juliana heeft tweemaal het regentschap waargenomen (van oktober tot

december 1947 en van mei tot augustus 1948), toen haar moeder Wilhelmina in een mindere gezondheidstoestand verkeerde.

Architectuur

Het paleis is gebouwd door architect Pieter Swart in 1764. Hij bouwde het voor Anthony Patras, de afgevaardigde van Friesland. Deze overleed al snel na oplevering. Het huis kwam op de veiling terecht en werd verkocht aan de Amsterdamse bankier Hope. In 1845 is het huis in de tussenverkoop gekocht door Willem II en werd het een koninklijk paleis. In 1992 stemde de gemeente Den Haag ermee in dat het Paleis Lange Voorhout een museum werd. Vele verbouwingen later is hier sinds november 2002 het Escher Museum gehuisvest.

ARTIKEL 37 GRONDWET

1. Het koninklijk gezag wordt uitgeoefend door een regent:

- a. zolang de Koning de leeftijd van achttien jaar niet heeft bereikt;
- b. indien een nog niet geboren kind tot het koningschap geroepen kan zijn;
- c. indien de Koning buiten staat is verklaard het koninklijk gezag uit te oefenen;
- d. indien de Koning de uitoefening van het koninklijk gezag tijdelijk heeft neergelegd;
- e. zolang na het overlijden van de Koning of na diens afstand van het koningschap een opvolger ontbreekt.

Op Lange Voorhout 62 is de Academie voor Wetgeving gevestigd, die in 2001 is opgericht om de kwaliteit van de wetgeving van de rijksoverheid te bevorderen, vooral door het aanbieden van opleidingen. In dit huis is Van Hogendorp gestorven. Als u nu langs Hotel des Indes wandelt en linksaf de Kazernestraat inslaat, ziet u recht vooruit een witte overkapping van de straat. Daar, aan de rechterkant, is de Hoge Raad gehuisvest (nummer 34).

Hoge Raad der Nederlanden

Constitutioneel

Hoofdstuk 6 van de Grondwet gaat over de rechtspraak in Nederland. Artikel 116 stelt dat de wet bepaalt welke gerechten tot de rechterlijke macht horen. De inrichting en bevoegdheden van de Hoge Raad en de bevoegdheden van de procureur-generaal bij de Hoge Raad zijn gegrond op artikel 118 van de Grondwet en nader uitgewerkt in de artikelen 72–83a (Hoge Raad) en de artikelen 111–123 (procureur-generaal) van de Wet op de Rechterlijke Organisatie en op de Cassatieregeling Nederlandse Antillen en Aruba. De Hoge Raad is het hoogste rechtscollege binnen de gewone rechterlijke macht in Nederland. De belangrijkste taak van de Hoge Raad is de cassatierechtspraak op het gebied van het civiele recht, het strafrecht en het belastingrecht.

2. De Hoge Raad is in de gevallen en binnen de grenzen bij de wet bepaald, belast met de cassatie van rechterlijke uitspraken wegens schending van het recht.

Op het gebied van het civiele recht en het strafrecht is de Hoge Raad ook de cassatierechter voor de Nederlandse Antillen en Aruba. De procedures voor de Hoge Raad worden in de regel schriftelijk gevoerd. Het doel van cassatierechtspraak is de rechtseenheid, rechtsontwikkeling en rechtsbescherming te verzekeren en te bevorderen. Cassatie verschilt wezenlijk van hoger beroep. In hoger beroep wordt een zaak geheel opnieuw beoordeeld en kan dus ook een geheel nieuw onderzoek naar de feiten plaatsvinden. In cassatie kunnen alleen rechtsvragen aan de orde komen. De Hoge Raad onderzoekt daarom niet of de feiten die de lagere rechter heeft vastgesteld juist zijn, maar alleen of het recht, inclusief de procesregels, juist is toegepast. De Hoge Raad gaat daarbij uit van de feiten die de lagere rechter heeft vastgesteld. De mogelijkheden om in een cassatieprocedure een eerdere rechterlijke beslissing te vernietigen zijn derhalve beperkt.

Aan de Hoge Raad is een parket verbonden. Aan het hoofd van het parket staat de procureur-generaal bij de Hoge Raad. De belangrijkste taak van een lid van het parket is het geven van een onafhankelijk advies aan de Hoge Raad hoe in een bepaalde zaak te oordelen. De wet noemt een dergelijk advies 'conclusie'. De regering benoemt de leden van de Hoge Raad. De Tweede Kamer draagt daarvoor drie personen voor, van wie de eerste altijd wordt benoemd.

Geschiedenis

De Hoge Raad functioneert in zijn huidige vorm en benaming vanaf 1 oktober 1838. De instelling van de Hoge Raad in 1838 als cassatierechter betekende een breuk met zijn rechtsvoorgangers, de Grote Raad van Mechelen en diens opvolger de Hoge Raad van Holland en Zeeland, die beide als hoger beroepsinstantie fungeerden.

De Tweede Wereldoorlog heeft het functioneren van de Hoge Raad ingrijpend beïnvloed. De opstelling van de Hoge Raad tijdens de oorlog is onderwerp van forse kritiek geweest. Hoewel verschillende leden, in het bijzonder de latere president van de Hoge Raad Jan Donner, hun bijdrage hebben trachten te leveren aan het verzet, wordt het college van destijds verweten in onvoldoende mate een verzetshouding te hebben aangenomen. Onderzoek naar het functioneren van de Hoge Raad en de rechterlijke macht in oorlogstijd is nog altijd gaande.

De ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog kort daarna brachten mee dat vanaf 1945 in versneld tempo is gewerkt aan de bouw van een veilig, vreedzaam Europa. Onderdeel daarvan vormde de oprichting van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, het

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen en het Benelux-Gerechtshof. Deze rechtscolleges dragen een bovennationaal karakter. Dat houdt in dat hun beslissingen over bepaalde, uit verdragen voortvloeiende rechtsvragen bindend zijn voor de nationale rechters, ook voor de Hoge Raad. De nationale rechtsorde wordt hierdoor wezenlijk beïnvloed. Sindsdien functioneert de Hoge Raad dan ook niet meer uitsluitend als hoogste rechter binnen de Nederlandse rechtsorde, maar vervult de Raad ook een rol binnen de internationale rechtsorde.

Architectuur

Van 1838 tot 1864 zat de Hoge Raad in een bedompt gebouw in een hoek van het Binnenhof. In 1864 verhuisde de Hoge Raad naar een gebouw aan het Plein. Dit werd in 1938 gerenoveerd en tot 1988 door de Hoge Raad gebruikt. In 1988 moest het gebouw plaatsmaken voor de nieuwe ingang van de Tweede Kamer. Sinds 1988 is de Hoge Raad verdeeld over twee gebouwen: Huis Huguëtan en Huis Bentinck. Huis Huguëtan is een door Daniël Marot ontworpen stadspaleis uit 1734. De nieuwbouw aan de achterzijde van het paleis is door de architect Penninck ontworpen. Ondanks de nieuwbouw was het te krap om de hele Hoge Raad te huisvesten en daarom is in 2002 een deel van het college ondergebracht in het Huis Bentinck. Voor de nieuwbouw staan de beelden van zes rechtsgeleerden: Cornelis van Bijnckershoek, Ulrich Huber, Hugo de Groot, Simon van Leeuwen, Johannes Voet en Joan Melchior Kemper. Deze beelden stonden oorspronkelijk op het bordes van het gebouw van de Hoge Raad aan het Plein, dat in 1988 werd vervangen door de nieuwbouw van de Tweede Kamer.

Nu voert de wandeling naar de Algemene Rekenkamer. U loopt rechtdoor in de Kazernestraat, linksaf via de Kleine Kazernestraat terug naar het Lange Voorhout. Rechtsaf, op nummer 6–8, is het kantoor van de Algemene Rekenkamer.

Algemene Rekenkamer

Constitutioneel

In de Grondwet wordt in de artikelen 76 tot en met 78 de inrichting en werkwijze van de Algemene Rekenkamer vastgesteld. Artikel 76 benoemt de taken waar de Algemene Rekenkamer mee is belast. Artikel 77 bepaalt wie de leden zijn en hoe zij worden gekozen en de Algemene Rekenkamer kunnen verlaten. Artikel 78 stelt dat de wet de inrichting, samenstelling en bevoegdheid van de Algemene Rekenkamer regelt. De wet bepaalt ook wanneer er andere taken aan de Algemene Rekenkamer worden opgedragen. De Algemene Rekenkamer is een Hoog College van Staat en heeft een onafhankelijke positie ten opzichte van de regering. Het college van de Algemene Rekenkamer telt drie leden. De taak van de Algemene Rekenkamer is om te controleren of de inkomsten en uitgaven van het Rijk kloppen en of het Rijk beleid uitvoert zoals het bedoeld is. De Rekenkamer spreekt dus een oordeel uit over beleid van de regering dat is vastgesteld; zij doet geen politieke uitspraken. Dat een bepaalde wet ‘niet deugt’ zal de Rekenkamer nooit zeggen. Wel kan de Algemene Rekenkamer oordelen dat een wet niet werkt

ARTIKEL 76 GRONDWET

De Algemene Rekenkamer is belast met het onderzoek van de ontvangsten en uitgaven van het Rijk.

volgens de bedoeling van die wet. Het is vervolgens aan de regering en/of de Tweede Kamer om hier politieke uitspraken over te doen.

Geschiedenis

De Algemene Rekenkamer in zijn huidige vorm bestaat sinds 1814. Tot ongeveer 1600 bestonden er regionale rekenkamers. De voorloper van de Algemene Rekenkamer was de Generaliteitskamer van 1608–1799. Nadat de Fransen Nederland hadden verlaten was er in 1813 een Voorlopige Rekenkamer opgericht: Rekenkamer der Verenigde Nederlanden. Op 1 augustus 1814 was de eerste vergadering van de Algemene Rekenkamer der Verenigde Nederlanden. De grondwetcommissie was in eerste instantie vergeten de Rekenkamer op te nemen in het hoofdstuk financiën. Pas sinds 1983 staat expliciet in de Grondwet wat de precieze functie van de Rekenkamer is.

Architectuur

Sinds 1868 is de Algemene Rekenkamer in het pand aan het Lange Voorhout gehuisvest. Verschillende verbouwingen waren nodig om de Algemene Rekenkamer er in zijn geheel in te kunnen huisvesten. Omdat de oude gebouwen slecht op elkaar aansloten, werd in 1990 besloten om achter de oude voorgevel een heel nieuw pand te laten verrijzen. Zo is de karakteristieke negentiende-eeuwse gevel bewaard gebleven. Deze renovatie vond plaats onder leiding van architect Aldo van Eyck. In 1997 is het nieuwe pand in gebruik genomen.

Op Lange Voorhout nummer 4 staat de Kloosterkerk. De Kloosterkerk is een belangrijk podium geweest voor de strijd om godsdienstvrijheid in Nederland. De Kloosterkerk is te bezichtigen van 1 april tot 1 oktober op werkdagen van 12.00 tot 14.00 uur.

Constitutioneel

Artikel 6 van de Grondwet stelt dat ieder het recht heeft zijn godsdienst of levensovertuiging vrij te belijden, maar dat aan deze vrijheid in de wet beperkingen kunnen worden gesteld. Dit gebeurt overigens alleen bij hoge uitzondering. Het artikel formuleert de basis van ver-

draagzaamheid en de door de Grondwet vastgestelde geloofsvrijheid. Artikel 6 hangt samen met het gelijkheidsbeginsel van artikel 1. Hierin staat dat discriminatie wegens godsdienst niet is toegestaan. Beide artikelen moeten ervoor zorgen dat de overheid zich neutraal opstelt ten aanzien van de geloofsbeleving van de burgers.

Geschiedenis

De Kloosterkerk is het decor geweest van de verslechterende relatie tussen raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt en prins Maurits, die uiteindelijk zelfs tot de executie van eerstgenoemde leidde.

Na de moord op Willem van Oranje in 1584 ontstond een zeker machtsvacuüm. De oudste zoon van Willem van Oranje zat gevangen in Spanje. Van Oldenbarnevelt was een van degenen die succesvol pleitten voor een overdracht van de functie van stadhouder aan Maurits, de toen zestienjarige tweede zoon van Willem van Oranje. In 1586 werd Van Oldenbarnevelt landsadvocaat van de Staten van Holland (na zijn dood werden de taken van deze ambtenaar ingeperkt en werd de landsadvocaat voortaan raadspensionaris genoemd). Onder de politieke leiding van Van Oldenbarnevelt en de militaire leiding van Maurits ging het goed met de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Niet alleen erkenden Engeland en Frankrijk de onafhankelijkheid van de Republiek (oktober 1596 Drievoudig Verbond), maar met de oprichting van de Vereenigde Oostindische Compagnie (voc) in 1602 door Van Oldenbarnevelt ging het de Republiek ook economisch goed. In 1600 ontstond de eerste echte breuk in de relatie tussen Van Oldenbarnevelt en Maurits. Aanleiding was een mislukte militaire operatie om de handelsvloot van overlast door piraten te ontdoen: de Slag bij Nieuwpoort. De wapenstilstand met Spanje, het Twaalfjarig Bestand (1609–1621), was vervolgens aanleiding voor nog meer wrevel tussen de twee. Van Oldenbarnevelt was hier namelijk voorstander van; Maurits een absolute tegenstander. Een theologisch meningsverschil tussen beiden betekende een definitief einde van hun samenwerking. De raadspensionaris vond dat 'de kerk' meerdere stromingen kon hebben (remonstranten). Prins Maurits was echter voor een calvinistische eenheidskerk (contraremonstranten). Maurits besloot openlijk partij te kiezen voor de contraremonstranten en ging met groot gevolg naar de Kloosterkerk om daar de diensten van de contraremonstranten te volgen (1617). Het van oorsprong theologische

ARTIKEL 6 GRONDWET

1. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.
2. De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.

meningsverschil was nu een politiek conflict, waarin ook de provincies en verscheidene steden partij kozen. Publiek rumoer was het gevolg. Om deze onlusten te bestrijden, liet Van Oldenbarnevelt in 1617 de Scherpe Resolutie aannemen door de Staten van Holland. Zo kregen diverse steden de mogelijkheid om zelfstandig huurtroepen aan te nemen om onlusten te voorkomen. In de praktijk werd vooral hard opgetreden tegen de opstandige aanhang van contraremonstranten. Bovendien kan worden beargumenteerd dat Van Oldenbarnevelt met de oprichting van stedelijke milities het gezag van de opperbevelhebber van het staats leger, Maurits, ondermijnde.

Prins Maurits pleegde hierop een staatsgreep en liet op 29 augustus 1618 Van Oldenbarnevelt arresteren. Op 12 mei 1619 veroordeelde de rechtbank Van Oldenbarnevelt ter dood. Op 13 mei werd Van Oldenbarnevelt, 71 jaar oud, op het Binnenhof onthoofd wegens landverraad en hoogverraad. Op het schavot sprak hij volgens de overlevering de woorden: 'Mannen, geloof niet dat ik een landverrader ben, ik heb oprecht en vroom gehandeld, als een goede patriot, en zo zal ik sterven'. Johan van Oldenbarnevelt is begraven in de Hofkapel op het Binnenhof.

Architectuur

Rond 1393 schonk Graaf Albrecht van Beieren de grond aan het Amsterdamse St. Andriesklooster om er een klooster op te bouwen. De heer Van Arkel, die de grond in 1394 overnam, bouwde hier een stadskasteel. Van Arkel raakte echter al zijn bezittingen kwijt aan de graaf van Beieren, die het stadskasteel met de grond gelijk maakte. Toen kregen de Dominicaner monniken uit Utrecht de grond, die er wel een klooster en een kerk op bouwden. Rond 1540 werd de kerk vergroot. Tot aan de zestiende eeuw werden de kerk en het klooster intensief gebruikt. Daarna kreeg het complex vooral andere functies. Zo werd het in 1576 verhuurd aan de Staten van Holland. In 1583 werd het klooster grotendeels gesloopt. In 1588 werd een compagnie ruiters hier gehuisvest; de kerk werd een soort paardenstal. In 1589 diende de kerk zelfs als opslagplaats voor munitie. In 1617 werd de kerk weer als kerk gebruikt (contraremonstranten). Na een grote ontploffing in 1690 bleef er maar één muur overeind staan van het oude klooster. Deze muur is opgenomen in het gebouw van de Algemene Rekenkamer. De Kloosterkerk is gebouwd in de Gotische bouwstijl.

De wandeling gaat verder naar de Kneuterdijk. Daar staat in de bocht het voormalige stadspaleis Kneuterdijk, ook wel het 'Witte Paleisje' genoemd. Nu huisvest het paleis een deel van de Raad van State. U komt op de Kneuterdijk door de naast de Kloosterkerk gelegen Parkstraat over te steken.

Voormalig Paleis Kneuterdijk/ Raad van State

Constitutioneel

De artikelen 73–75 van de Grondwet gaan over de Raad van State. De Raad van State is een Hoog College van Staat en heeft twee taken: een adviserende en een rechtsprekende taak. Hij neemt, (grond)wettelijk vastgesteld, een onafhankelijke positie in. De Raad van State is de belangrijkste wetgevingsadviseur van de regering en de Eerste en Tweede Kamer. De Afdeling bestuursrechtpraak van de Raad van State is de hoogste algemene bestuursrechter van het land en spreekt recht in geschillen tussen burger en overheid.

Geschiedenis

Het voormalige stadspaleis is in 1716 gebouwd in opdracht van Johan Hendrik, graaf van Wassenaar Obdam. In 1816 werd het gekocht door koning Willem I, als huwelijksgegeschenk voor kroonprins Willem II en diens vrouw Anna Paulowna. Tot 1884 hebben hier leden van het koninklijk huis gewoond. Tot 1914 heeft het leeggestaan, toen het hoofdbestuur van het Rode Kruis zich er vestigde. Van 1921 tot 1927 heeft het als ambtswoning van de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Herman Adriaan van Karnebeek gediend. Daarna is het paleis ter beschikking gesteld aan prinses Juliana. Zij heeft er weinig gebruik van gemaakt. Uiteindelijk is het paleis en de later aangebouwde Gotische zaal aan de Algemene Friesche Levensverzekering Maatschappij verkocht. Deze heeft het gebouw in de loop der jaren aan diverse instanties verhuurd. De Balzaal van het voormalige stadspaleis was tussen 1945 en 1949 de vestigingsplaats van het Bijzonder Gerechtshof voor het arrondissement 's-Gravenhage. Het Bijzonder Gerechtshof berechtte zware misdrijven die onder de Duitse bezetting in Nederland waren gepleegd. In de Balzaal hebben in vier jaar tijd 3.800 berechtingen plaatsgevonden (onder andere die van Mussert, Rauter en

ARTIKEL 73 GRONDWET

1. De Raad van State of een afdeling van de Raad wordt gehoord over voorstellen van wet en ontwerpen van algemene maatregelen van bestuur, alsmede over voorstellen tot goedkeuring van verdragen door de Staten-Generaal. In bij de wet te bepalen gevallen kan et horen achterwege blijven.
2. De Raad of een afdeling van de Raad is belast met het onderzoek van de geschillen van bestuur die bij koninklijk besluit worden beslist en draagt de uitspraak voor.
3. De wet kan aan de Raad of een afdeling van de Raad de uitspraak in geschillen van bestuur opdragen.

Blokkzijl). Na een grote renovatie is het gebouw in 1983 toegewezen aan de Raad van State.

Architectuur

Toen Johan Hendrik van Wassenaer Obdam besloot tot de bouw van het paleis, heeft hij de architect Daniël Marot (ook bekend van de achttiende-eeuwse aanbouw van het oude Raadhuis) als bouwheer aangewezen. Het paleis is gebouwd in een bocht, een lastige opgave. Marot heeft een brede trap ontworpen voor de entree. De 'bel-etage' bevindt zich daardoor boven het straatniveau. In die tijd onderscheidde de adel zich zo van het 'gewone volk'. Het gebouw heeft een volledig symmetrische gevel, met aan weerszijden identieke vleugels. Paleis Kneuterdijk is gebouwd in Lodewijk xiv-stijl. De Balzaal en de Gotische zaal zijn later aangebouwd in opdracht van koning Willem II. Het moest van een achttiende-eeuwse adellijke woonstede een modern paleis worden.

Vanaf de Kneuterdijk kunt u ook zien waar vroeger het huis van Van Hogendorp stond op nummer 8.

19

Huis van Van Hogendorp

Constitutioneel

Op 21 december 1813 benoemde Willem I Gijsbert Karel van Hogendorp in een commissie die een grondwet moest ontwerpen. De Grondwet, waarin onder andere de erfopvolging voor het Huis van Oranje was geregeld, trad op 29 maart 1814 in werking. Aan de basis van de nieuwe Grondwet lag de 'Schets eener Constitutie' van de hand van Van Hogendorp (1809). In 1815 moest de Grondwet worden herzien vanwege de vereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden. Van Hogendorp werd voorzitter van de commissie die deze grondwet moest opstellen. In de Grondwet van 1815 werd het tweekamerstelsel (Eerste en Tweede Kamer) ingevoerd.

Geschiedenis

Van Hogendorp, in 1762 in Rotterdam geboren, vormde samen met Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum het zogenoemde driemanschap. Dit driemanschap vormde een Voorlopig Bewind (november-december 1813) nadat de Fransen Nederland hadden verlaten en nam het

initiatief om Willem Frederik van Oranje-Nassau terug te laten keren uit Engeland. Het driemanschap had hem overtuigd om 'Soeverein Vorst' van de Nederlanden te worden. Op 7 december 1813 werd Van Hogendorp de eerste minister van Buitenlandse Zaken van het nieuwe Soevereine Vorstendom der Verenigde Nederlanden. Op 6 april 1814 werd hij benoemd als eerste vice-president van de Raad van State. Op eigen verzoek werd hij op 7 november 1816 werd uit deze functie ontslagen. Ook had Van Hogendorp zitting voor de provincie Holland in de Tweede Kamer, die toen nog gekozen werd door de Provinciale Staten. Op 20 september 1815 werd hij benoemd tot minister van Staat en in de adelstand verheven. Bij Koninklijk Besluit werd hij benoemd tot lid van de Eerste Kamer, maar Van Hogendorp wees dat af. De koning ontam op 22 mei 1818 Van Hogendorp de titel van minister van Staat. Hij bleef echter lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. In 1825 stelde Van Hogendorp zich niet meer herkiesbaar voor de Tweede Kamer vanwege zijn slechte gezondheid. Hij overleed op 5 augustus 1834 in Den Haag.

Als u nu in de richting loopt van de Gevangenpoort en de eerste straat rechts neemt, de Heulstraat, komt u aan de zijkant van het voormalige paleis. Daar, op de hoek van de Heulstraat en de Kneuterdijk, hangt een plaquette ter herinnering aan de Grondwetswijziging uit 1848.

20 Plaquette Heulstraat

Constitutioneel

Deze herdenkingsplaquette herinnert ons aan de herziening van artikel 42 van de Grondwet in 1848, toen de macht van de koning werd ingeperkt ten gunste van de Staten-Generaal. Artikel 42 stelt dat de koning onschendbaar is en dat de ministers verantwoordelijk zijn. De 'ministeriële verantwoordelijkheid' is op deze bepaling gebaseerd. De koning kan dan ook niet gedwongen worden af te treden naar aanleiding van een politieke handeling; een minister wel. De onschendbaarheid van de

ARTIKEL 42 GRONDWET

1. De regering wordt gevormd door de Koning en de ministers.
2. De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.

koning komt ook tot uiting in het zogenaamde contra-seign. Elke wet die door het parlement is aangenomen, moet niet alleen door de koning, maar ook door een minister zijn ondertekend. De koning verleent zo zijn gezag aan de wet, terwijl aan de andere kant de verantwoordelijkheid van de minister tot uitdrukking komt. Artikel 42 definieert ook wie de regering is: dit zijn de koning en de ministers. De koning kan niet zelfstandig beslissingen nemen, dit gaat altijd in overleg met ministers.

Geschiedenis

De naam van Johan Rudolph Thorbecke is onlosmakelijk verbonden met de Grondwet van 1848 in het algemeen en met artikel 42 in het bijzonder. Hij is de architect van de ministeriële verantwoordelijkheid.

De herdenkingsplaquette is op 3 november 1948 onthuld. Een historische dag, want precies 100 jaar eerder werd in Paleis Kneuterdijk de nieuwe Grondwet afgekondigd.

Architectuur

De plaquette is van brons en heeft een afmeting van 100 x 140 cm. Het ontwerp is van G.J.W. Rueb.

In het Haagse Grondwetpad kan het werkpaleis van de koningin natuurlijk niet ontbreken. Als u de Heulstraat uit loopt, dus weg van de Kneuterdijk, kunt u aan het eind het Noordeinde oversteken en rechtsaf slaan naar nummer 66. Hiernaast ligt het Paleis Noordeinde.

21 Paleis Noordeinde

Constitutioneel

Hoofdstuk 2 van de Grondwet stelt wie en wat de regering is en doet. Nederland is een monarchie. De koning(in) is dus het staatshoofd. Hoofdstuk 2 van de Grondwet bestaat uit twee paragrafen. De eerste paragraaf regelt wie koning kan worden en hoe dat gebeurt via de regels van de erfopvolging. De tweede paragraaf, de artikelen 42 tot en met 49, stelt wat de regering doet en hoe zij wordt benoemd.

ARTIKEL 32 GRONDWET

Nadat de Koning de uitoefening van het koninklijk gezag heeft aangevangen, wordt hij zodra mogelijk beëdigd en ingehuldigd in de hoofdstad Amsterdam in een openbare verenigde vergadering van de Staten-Generaal. Hij zwerft of belooft trouw aan de Grondwet en een getrouwe vervulling van zijn ambt. De wet stelt nadere regels vast.

Artikel 32 bepaalt dat een nieuwe koning zo snel mogelijk in een openbare vergadering van de Eerste en Tweede Kamer in Amsterdam moet worden beëdigd en ingehuldigd. In deze vergadering belooft of zwerft de koning trouw aan de Grondwet en aan een 'getrouwe vervulling' van zijn ambt.

Geschiedenis

In 1591 werd het paleis aangekocht door de Staten van Holland voor Louise de Coligny, weduwe van Willem van Oranje en moeder van Frederik Hendrik. Sindsdien heeft het vele bewoners gehad, maar vooral logés. Vooral hoge gasten van regeringen logeerden hier.

Vanaf 1813 was het gebouw het winterpaleis van koning Willem I. In 1880 is koningin Wilhelmina hier geboren. Zij bleef hier na de dood van haar vader samen met haar moeder, koningin Emma, wonen. Later woonde zij hier ook met haar echtgenoot prins Hendrik. In 1909 is koningin Juliana hier geboren. Na een grote renovatie in 1976

werd het paleis in 1984 in gebruik genomen als werkpaleis door koningin Beatrix.

Architectuur

Het paleis is rond 1533 gebouwd als een middeleeuwse hofstede. Daarom wordt het ook wel 'Het Oude Hof' genoemd. Pas in de loop der eeuwen is het geworden tot het uitgebreide paleis dat het nu is. In 1640 heeft prins Frederik Hendrik het laten verbouwen naar het ontwerp van de architecten Jacob van Campen en Pieter Post. In 1814–1817 is het paleis, in opdracht van koning Willem I, verbouwd en uitgebreid. Er werden toen veel gotische elementen toegevoegd aan de oorspronkelijk classicistische stijl. Bij een verbouwing in 1961 zijn deze gotische elementen weer verwijderd. In 1976 is het paleis gerenoveerd.

Voor het eindpunt van de wandeling loopt u terug via het Noordeinde naar de Hoogstraat. Aan het einde rechts steekt u over. Dan bent op de Dagelijkse Groenmarkt. Hier, vanaf het oude stadhuis op nr. 1, is in 1917 het algemeen mannenkiesrecht afgekondigd.

Oude Raadhuis

Constitutioneel

In hoofdstuk 1, artikel 4 van de Grondwet is het actief en passief kiesrecht geformuleerd. Iedere Nederlander mag deelnemen aan verkiezingen. Hij mag zelf stemmen en gekozen worden. Hierop kunnen, bij wet bepaald, uitzonderingen worden gemaakt. In Hoofdstuk 3, artikel 53 van de Grondwet staat dat bij verkiezingen iedereen één stem mag uitbrengen en dat alle stemmen even zwaar tellen. Ook staat hier dat de verkiezingen geheim zijn.

Geschiedenis

Op het bordes van het oude stadhuis op de Groenmarkt is op 12 december 1917 door de gemeentesecretaris M. van Reenen het algemeen (mannen)kiesrecht geproclameerd. Ook de toenmalige burgemeester van Den Haag, Herman van Karnebeek, sprak het volk vanaf het bordes toe. Het jaar 1917 is het jaar van de Pacificatie. Er vonden toen drie belangrijke gebeurtenissen plaats: de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, de verandering van het districtenstelsel door een stelsel van

ARTIKEL 4 GRONDWET

Iedere Nederlander heeft gelijkelijk recht de leden van algemeen vertegenwoordigende organen te verkiezen alsmede tot lid van deze organen te worden verkozen, behoudens bij de wet gestelde beperkingen en uitzonderingen.

evenredige vertegenwoordiging en de invoering van het algemeen mannenkiesrecht, dat in de plaats kwam van het censuskiesrecht (toen je alleen mocht stemmen als je voldoende belasting betaalde). Deze zaken zijn allemaal opgenomen in de Grondwet van 1917.

Vrouwen kregen in 1917 passief kiesrecht. Dit betekende dat vrouwen wel gekozen konden worden, maar niet zelf mochten stemmen. In 1919 kregen vrouwen ook actief kiesrecht. In 1922 mochten vrouwen voor het eerst stemmen. Toen pas is het actief kiesrecht voor vrouwen ook in de Grondwet opgenomen.

Na de Tweede Wereldoorlog verhuisde het gemeentelijke apparaat naar het Burgemeester de Monchyplein. De gemeenteraad bleef op de Groenmarkt. In 1995 werd het nieuwe stadhuis (het 'ijspaleis') op de Kalvermarkt in gebruik genomen en kwamen politici en ambtenaren weer bij elkaar te zitten.

Architectuur

Het oude stadhuis van Den Haag dateert uit 1565. Opvallend aan deze locatie is dat er op de Groenmarkt geen plein voor het stadhuis ligt. Dit komt omdat op de locatie waar het stadhuis is gebouwd vroeger een stadskasteel stond. Het stadskasteel is, evenals de andere gebouwen in het historische centrum van Den Haag, op een oude strandwal gebouwd. Dit was hoog en veilig.

Het oude gedeelte van het stadhuis is in renaissancestijl gebouwd. De architect is onbekend. Het nieuwere gedeelte van het oude stadhuis is in de achttiende eeuw door Daniël Marot ontworpen.

Wij danken u voor uw interesse in het Haagse Grondwetpad. Reacties kunt u sturen naar het Instituut voor Publiek en Politiek, www.publiek-politiek.nl. Heeft u nog niet genoeg van Den Haag en de constitutionele geschiedenis van Nederland? Bezoek dan ook de plekken in Hoofdstuk 2. Bij de beschrijvingen is de route opgenomen voor wandelaars, maar deze plekken liggen zo ver uit elkaar dat een fiets wellicht de voorkeur verdient.

WANDELING 2

**Verder
Den Haag in
(23 t/m 29)**

Wanneer u vanaf de Kloosterkerk op het Lange Voorhout links richting Kneuterdijk loopt, kijkt u de Parkstraat in. Als u de Parkstraat helemaal uitloopt, gaat deze uiteindelijk (na oversteken Mauritskade) over in de Alexanderstraat. Op de Alexanderstraat ligt het Willemspark. Te midden van dit park is een plein: Plein 1813.

23 Plein 1813

Dit plein wordt gedomineerd door een monument ter nagedachtenis van de overwinning op Napoleon en de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden. Het gedenkteken staat er sinds 1869 en is gemaakt door de Belgische beeldhouwers Jacques en Joseph Jaquet. Het is een enorm voetstuk waarop vier beelden en een beeldengroep staan: richting de stad staat koning Willem I, die de eed aflegt op de Grondwet; richting de Javastraat staat het driemanschap Van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum, dat zorgde voor de terugkeer van de prins van Oranje; uitkijkend op de Sophialaan staan twee vrouwen die godsdienst en geschiedenis personifiëren; en bovenop het beeld staat de Nederlandse maagd.

U loopt recht door naar de Javastraat, vervolgens naar links in de richting van de Laan van Meerdervoort. U vervolgt uw pad in de richting van de Scheveningseweg. Aan uw linkerhand treft u het Vredespaleis aan.

24 Vredespaleis

Constitutioneel

Het Internationaal Gerechtshof is de bekendste 'bewoner' van het Vredespaleis. Het Hof moet als voornaamste gerechtelijke instantie van de Verenigde Naties beslissen over juridische geschillen tussen landen. Het Hof bestaat uit 15 rechters van verschillende nationaliteit, die benoemd zijn door de Algemene Vergadering en de Veiligheidsraad van de VN. Sinds 1945 zijn bijna tachtig zaken voor het Hof gebracht. Andere 'bewoners' van het Vredespaleis zijn: het Permanente Hof van Arbitrage, de Bibliotheek van het Vredespaleis, de Haagse Academie voor Internationaal Recht en de Carnegie-Stichting.

ARTIKEL 90 GRONDWET

De regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde.

Geschiedenis

De Schotse staalmagnaat Andrew Carnegie (Carnegie Endowment for International Peace) stelde 1,5 miljoen dollar beschikbaar voor de bouw van een huisvesting voor het Permanent Hof van Arbitrage en een bibliotheek voor Internationaal Recht. Het paleis heeft de naam Vredespaleis gekregen om duidelijk te maken dat het zeer belangrijk is inspanningen te verrichten om internationale geschillen op te lossen om zo de wereldvrede te kunnen handhaven.

Architectuur

Het Vredespaleis is gebouwd na de tweede Vredesconferentie in Den Haag in 1907 en was gereed in 1913. De architect van het Vredespaleis is Louis Cordonnier. Het is een enorm gebouw met een plint van grijze natuursteen en gevels van rode bakstenen in eclectische neorenaissancestijl. Het Vredespaleis heeft schuine daken en twee verschillende torens. Met name de voorgevel en de voortuin zijn indrukwekkend. Beide kennen een symmetriestructuur vanuit het classicisme.

U gaat terug naar het Plein 1813 en dan linksaf de Sophialaan op. Bij het verlaten van het Willemspark slaat u rechtsaf. U bent dan op de Nassaulaan. Op nummer 18 is de Kancelarij der Nederlandse Orden gevestigd.

Kancelarij der Nederlandse Orden

Constitutioneel

De Kancelarij der Nederlandse Orden huisvest het Kapittel voor de Civiele Orden en het Kapittel der Militaire Willems-Orde en ondersteunt deze bij hun advisering over de voorstellen tot decoratie. Aan het hoofd van de Kancelarij staat de Kanselier der Nederlandse Orden.

De Kancelarij:

- geeft advies aan de regering over de instelling of wijziging van onderscheidingen en herinneringsmedailles;
- beheert de versierselen van de onderscheidingen;
- zorgt voor de verzending van onderscheidingen aan degenen die ze uitreiken;
- onderhoudt de registers van onderscheiden personen;
- verzorgt de ambtelijke preadvisering van de decoratieaanvragen.

Het Koninkrijk der Nederlanden kent drie ridderorden:

- de Militaire Willems-Orde
- de Orde van de Nederlandse Leeuw
- de Orde van Oranje-Nassau

Het Kapittel der Militaire Willems-Orde adviseert over aanvragen voor verlening van een koninklijke onderscheiding in de Militaire Willems-Orde. Sinds 1955 is hij slechts twee maal toegekend, namelijk aan de Eerste Poolse Parachutisten Brigade in 2006 en aan Marco Kroon in 2009. De Militaire Willems-Orde is in 1815 ingesteld en heeft vier graden:

- Ridder der vierde klasse
- Ridder der derde klasse
- Commandeur
- Ridder Grootkruis

Het Kapittel voor de Civiele Orden adviseert over alle voorstellen tot verlening van koninklijke onderscheidingen in de Orde van de Nederlandse Leeuw en van Oranje-Nassau.

In artikel 111 van de Grondwet staat dat ridderorden bij de wet worden ingesteld. Rond Koninginnedag is er de jaarlijkse 'lintjesregen'. Dan worden in het gehele Koninkrijk der Nederlanden 'lintjes' uitgereikt aan mensen die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt voor de samenleving. Er kan ook op andere momenten in het jaar een lintje worden uitgereikt.

De Orde van de Nederlandse Leeuw is in 1815 ingesteld. Er zijn drie graden:

- Ridder Grootkruis
- Commandeur
- Ridder

De in 1892 ingestelde Orde van Oranje-Nassau heeft sinds 1996 zes graden:

- Lid
- Ridder
- Officier
- Commandeur
- Grootofficier
- Ridder Grootkruis

Geschiedenis

In de middeleeuwen waren ridderorden gemeenschappen van ridders. Ze werden opgericht om specifieke taken te vervullen, zoals de bescherming van het Heilige Graf. Deze ridders behoorden tot de adelstand. Later werd het woord 'ridderorden' alleen gebruikt voor het onderscheidingsteken. De vorst gebruikte zo'n ridderorde als een bewijs van zijn gunst. Oorspronkelijk werden ridderorden alleen aan adellijke personen uitgereikt. In de loop der eeuwen is de verbinding tussen ridderorden en adel verdwenen. In de periode van de Republiek der Verenigde Nederlanden waren er geen orden. Wel werden er destijds 'triumphenningen' in goud of zilver uitgereikt aan militairen, wegens moed of uitstekend beleid.

In 1806 stelde koning Lodewijk Napoleon de Orde van de Unie in. Daarmee wordt hij beschouwd als de grondlegger van de allereerste officiële Nederlandse civiele orde. Toen Nederland in 1810 onderdeel werd van Frankrijk verviel de Orde van de Unie. Om deze te vervangen, stelde Napoleon in 1811 de Orde van de Réunie in. Toen Napoleon in 1815 definitief werd verslagen, verdween ook deze orde. Het huidige decoratiestelsel vindt zijn oorsprong in 1815, toen de juist gekroonde koning Willem I zowel de Militaire Willems-Orde als de Orde van de Nederlandse Leeuw instelde. Beide orden waren gebaseerd op verdiensten en niet verbonden met adeldom. Ze waren bedoeld om met

name de opmerkelijke militaire of civiele prestaties van een persoon te belonen. De eerste decorandus was in 1815 de Prins van Oranje-Nassau, die tijdens de veldtocht tegen Napoleon gewond was geraakt.

De behoefte aan een derde Nederlandse orde werd allengs duidelijk. Met name om buitenlandse diplomaten koninklijk te kunnen onderscheiden, maar ook om mensen uit de lagere klassen en standen een koninklijk schouderklopje te kunnen geven. Deze ontwikkeling leidde in 1892—in de tijd dat koningin Emma als regentes van het koninkrijk optrad voor haar minderjarige dochter Wilhelmina—tot de instelling van de derde Nederlandse orde: de Orde van Oranje-Nassau.

Vanaf 1965 beraadden diverse commissies en werkgroepen zich op een herziening van het decoratiestelsel, om het aan te passen aan de moderne tijd. In opdracht van de

ARTIKEL 111 GRONDWET

Ridderorden worden bij de wet ingesteld.

regering werd in 1982 de Commissie-Portheine ingesteld, die de basis legde voor een nieuw en democratischer decoratiestelsel.

In 1994 werd het Nederlandse decoratiestelsel voor wat betreft de civiele orden – na 180 jaar en bijna dertig jaar discussie – ingrijpend herzien. Deze herziening werd bij wet geregeld. Voor de nadere uitvoering van de wet werd voor beide orden een ordereglement ingesteld. Bij de Militaire Willems-Orde veranderde er niets.

Met de herziening hebben de beide civiele orden weer een heel eigen karakter gekregen. In beide gevallen geldt dat veel sterker dan voorheen de persoonlijke bijzondere verdiensten voor de samenleving van de decorandus worden gehonoreerd, zonder dat rang, stand of automatisme daarbij een rol spelen.

Een uitzondering vormen de volksvertegenwoordigers. De beoordeling van hun functioneren vindt immers reeds plaats door de verkiezingen voor de vertegenwoordigende organen. In artikel 14 van het ordereglement wordt de decoratieverlening aan volksvertegenwoordigers beschreven. Daardoor wordt voorkomen dat het functioneren van leden van controlerende organen met een direct kiezersmandaat onderwerp wordt van beoordeling door de gecontroleerde organen zelf.

Vanaf de Algemene Gelegenheid in 1996 werd er voor het eerst gedecoreerd onder de werking van het herziene stelsel. Sindsdien stijgt het aantal decoraties gestaag en blijkt dat mensen uit steeds bredere lagen van de samenleving worden gedecoreerd.

Architectuur

Het pand van de Kanselarij maakt deel uit van een monumentale neogotische gevelwand die in het midden van de negentiende eeuw is gebouwd in opdracht van koning Willem II. De neogotische en symmetrische huizenwand is uniek in ons land. Het pand was vroeger bestemd voor hofdignitarissen (dienaren van de Kroon). Een interessant bouwkundig element is de historische 'porte-cochère', een doorgang voor koetsen die uniek is voor Den Haag.

Loop verder over de Nassaulaan naar nummer 6. Dit is het gebouw van de Onderwijsraad.

Onderwijsraad

Constitutioneel

Artikel 23 gaat over de verantwoordelijkheid van de overheid voor het onderwijs. Die verantwoordelijkheid uit zich onder andere in de controle op de kwaliteit van het onderwijs op alle scholen door de Inspectie van het Onderwijs. Ook is in artikel 23 de vrijheid van onderwijs gewaarborgd. Bovendien regelt dit artikel dat openbaar en bijzonder onderwijs gelijkelijk gefinancierd worden door de overheid.

De Onderwijsraad is het adviesorgaan voor de regering op het terrein van het onderwijs. De raad adviseert over de hoofdlijnen van het beleid en de wetgeving op dit gebied. Hij neemt een onafhankelijke positie in, zowel ten opzichte van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en dat van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit als ten opzichte van het onderwijsveld. Niet alleen adviseert de raad – gevraagd dan wel ongevraagd – de betrokken bewindslieden, maar ook de Eerste en Tweede Kamer kunnen om advies vragen. Ook gemeenten kunnen in speciale, bij wet geregelde gevallen een beroep doen op de Onderwijsraad. De raad telt ten minste acht en ten hoogste negentien leden. Zij worden bij Koninklijk Besluit op persoonlijke titel voor een periode van maximaal vier jaar benoemd. Daarna kunnen zij twee maal worden herbenoemd. Zij zijn onafhankelijk en vertegenwoordigen geen belangengroepen. Op dit moment bestaat de raad uit twaalf leden. De leden van de raad worden benoemd vanwege hun deskundigheid en zijn afkomstig uit verschillende geledingen van de maatschappij (onderwijs, wetenschap, het openbaar bestuur). Uit de lengte en gedetailleerdheid van het artikel over onderwijs in de Grondwet blijkt hoe belangrijk deze vorm van onderwijsvrijheid wordt gevonden in ons land.

Geschiedenis

Rond de vorige eeuwwisseling werd de leerplicht ingevoerd. In die tijd kregen openbare scholen meer geld van de overheid. Scholen met een religieuze achtergrond kregen geen overheidsgeld. Deze scholen moesten zich echter wel aan de regels van de overheid houden. Deze ongelijkheid in het onderwijs leidde tot wat 'de schoolstrijd' wordt genoemd. In 1917, het pacificatiejaar, werd de schoolstrijd beslist: voortaan kregen openbare scholen en bijzondere scholen evenveel overheidsgeld. In 1919 is de Onderwijsraad opgericht als adviesorgaan voor de overheid.

Architectuur

Dit huis is in het midden van de negentiende eeuw gebouwd op last van koning Willem II als onderdeel van 22 woningen, bestemd voor officieren en hofdignitarissen (waardigheidsbekleders aan een vorstelijk hof). Koning Willem II had in 1841, aansluitend op zijn tuin achter het paleis aan de Kneuterdijk, een stuk weiland gekocht, aan de overkant van de Cingelgracht voor f 38.500,-. Op dit weiland legde de koning het Willemspark aan met ingangen, voorzien van portierswoningen, aan de Zeestraat (Postmuseum), de Javastraat (oude Raadszaal) en Mauritskade (Amaliastreet, toen het achterpad in de paleistuin). In 1845 liet hij in dit park aan de Schelpslot de Koninklijke Manege bouwen. Reeds het daaropvolgende jaar gaf de koning opdracht aan de genieofficier Merkes van Gendt om in neogotische stijl 22 aanzienlijke woningen te ontwerpen aan weerszijden van de manege. Nog voor de oplevering van de woningen stierf koning Willem II. Koning Willem III kocht toen het gehele Willemspark met alle opstallen aan voor f 270.000,-. De 22 woningen waren daarbij voor een geschatte waarde van ongeveer f 200.000,- inbegrepen. De vier grote panden, waaronder Nassaulaan 6, deden een huur van elk f 1.200,- per jaar. Het rendement van alle 22 woningen samen bedroeg f 17.000,- per jaar. Wie de eerste huurders waren van Nassaulaan 6, kan in het Gemeentelijk Archief niet worden achterhaald. In elk geval werd dit huis in 1877 bewoond door G. graaf van der Duyn van Maasdam, opperstalmeester van de koning. De 22 woningen waren toen al geen eigendom meer van de koning: in 1869 had hij deze verkocht.

Na het vertrek van de familie Van der Duyn van Maasdam in 1882 tot 1939 kende het pand verschillende bewoners, maar het stond soms ook jaren leeg. In 1938 werd de woning eigendom van de N.V. Beheers- en Handelsbank te 's-Gravenhage. Deze verhuurde het pand in 1939 aan de Nederlandsche Zuivelcentrale. Ten slotte kocht de Staat der Nederlanden het pand in 1956 voor een bedrag van f 100.000,-. Behalve door de Nederlandsche Zuivelcentrale werd van de woning gebruik gemaakt door de inspectie der indirecte belastingen en accijnzen, de dienst der kadasters en domeinen. Laatstgenoemde dienst verliet dit pand in 1975. Reeds vanaf 1971 had de Onderwijsraad een optie op dit pand. Huisvesting van deze Raad aan de Nassaulaan paste in het gemeentelijke beleid om waar mogelijk de buurt van het Willemspark weer omhoog te halen. Daarom ook stelde de Rijksgebouwendienst een krediet van niet minder dan f 350.000,- beschikbaar voor een

ARTIKEL 23 GRONDWET

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
2. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.
3. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.

algehele restauratie. De gevelrij van de Nassaulaan staat op de Monumentenlijst. Bij de restauratie werden de hal, de gang, het salon aan de voorzijde (thans vergaderzaal), alsmede de hoofdindeling van het gebouw zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat hersteld. Dit geldt ook voor de Herenkamer (voorzitterskamer) en de bibliotheekruimte (zolderkamer); men lette hier op de (neo)gotische motieven in de betimmeringen. Alle vloeren werden vernieuwd, buitenmuren verankerd, nieuwe elektrische installatie en centrale gasverwarming aangelegd. De oude keuken en bijkeuken in het souterrain—hoe nostalgisch ook—werden door een moderne kantine vervangen. Ten slotte werd in het najaar van 1978 nog eens een bedrag van f 50.000,- aan de inrichting ten laste gelegd.

Loop verder over de Nassaulaan richting de Mauritskade. Sla linksaf en loop de Mauritskade helemaal af totdat deze overgaat in de Dr. Kuyperstraat. Op nummer 5 staat het Kuyperhuis, het voormalige woonhuis van Abraham Kuyper.

27 Kuyperhuis

Constitutioneel

De titel minister-president kennen we pas sinds 1945. De minister-president is de voorzitter van de ministerraad en het hoofd van het ministerie van Algemene Zaken. Overigens is de ministerraad pas in 1983 opgenomen in de Grondwet, in artikel 45. Dit artikel stelt dat alle ministers samen de ministerraad vormen. De raad komt elke vrijdag bijeen op het ministerie van Algemene Zaken in de Trèveszaal. Hier wordt het beleid van de regering besproken en vastgesteld.

Geschiedenis

Het Kuyperhuis is het oude woon- en werkhuis van Abraham Kuyper. Op 31 juli 1901 droeg de Nederlandse Staatscourant het Koninklijk Besluit uit dat Kuyper de eerste Raadsman van der Kroon werd. Hij moest een nieuw kabinet vormen. Op 31 juli 1901 werd hij minister van Binnenlandse Zaken van dit nieuwe kabinet-Kuyper (1901–1905) en ‘tijdelijk’ voorzitter van de ministerraad. Dit tijdelijke voorzitterschap werd op 1 november 1901 omgezet in een permanent voorzitterschap. Dit werd opgenomen in het reglement van orde van de ministerraad. Abraham Kuyper zouden we, avant la lettre, dus kunnen beschouwen als de eerste minister-president van Nederland. Deze anti-revolutionair woonde vanaf zijn benoeming als minister van Binnenlandse Zaken en voorzitter van de ministerraad in het later naar hem genoemde huis. Het huis heeft lange tijd dienst gedaan als partijbureau van de ARP en later het CDA.

Architectuur

Aan de buitenkant vertoont de ‘ambtswoning’ van Kuyper geen deftige aanblik. In oktober 1921, een jaar na het overlijden van Kuyper, is de naam van de straat veranderd van Kanaalstraat in Dr. Kuyperstraat.

ARTIKEL 45 GRONDWET

1. De ministers vormen te zamen de ministerraad.
2. De minister-president is voorzitter van de ministerraad.
3. De ministerraad beraadslagt en besluit over het algemeen regeringsbeleid en bevordert de eenheid van dat beleid.

Slaat u nu rechtsaf bij de Koninginnegracht. Vervolg u weg op de Prinsessengracht. Sla linksaf bij de Bezuidenhoutseweg en loop helemaal rechtdoor langs het cs (rechterhand) en voorbij de afslag naar de Utrechtse baan. Daar is op Bezuidenhoutseweg 60 het gebouw van de Sociaal Economische Raad (SER).

28 Sociaal-Economische Raad

Constitutioneel

De Sociaal-Economische Raad (SER) is het belangrijkste adviesorgaan van de regering op sociaaleconomisch gebied. De Raad bestaat uit 11 leden van de werkgeversorganisaties, 11 leden van de werknemersorganisaties en 11 Kroonleden. Kroonleden zijn onafhankelijke deskundigen die door de regering worden benoemd. De 33 leden vormen een afspiegeling van sociaaleconomisch Nederland. Naast zijn adviestaak heeft de SER ook een toezichthoudende taak op de product- en bedrijfschappen, ofwel de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. De mogelijkheid om schappen in te stellen is geregeld in artikel 134 van de Grondwet en is nader geregeld in de Wet op de bedrijfsorganisatie van 1950.

Geschiedenis

De SER werd in 1950 opgericht na een lange periode van discussie over de sociale en economische orde van ons land en de rol die de overheid en maatschappelijke organisaties daarin moesten spelen. Het was de tijd van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. De zware economische crisis van de jaren dertig lag nog vers in het geheugen. Men was het er in brede kring over eens: de overheid moet zich meer gaan bemoeien met economische groei, werkgelegenheid en sociale zekerheid. Maar ook was duidelijk: de overheid kan dit niet alleen. Ze kan die zware taak slechts waarmaken door het bedrijfsleven (ondernemers en werknemers) blijvend bij het oplossen van deze maatschappelijke vraagstukken te betrekken. Deze grotere betrokkenheid van ondernemers en werknemers bij het sociaaleconomisch beleid is in 1950 vastgelegd in de Wet op de bedrijfsorganisatie. Met deze wet is de SER opgericht. Via de SER krijgt het bedrijfsleven (ondernemers en werknemers) een adviserende taak.

Ook krijgt het bedrijfsleven bestuurlijke bevoegdheden: zij krijgt dan de mogelijkheid om product- en bedrijfschappen op te richten. In deze schappen kunnen ondernemers en werknemers gemeenschappelijke zaken regelen die zij belangrijk vinden voor hun eigen sector. Oprichting van een schap gebeurt op verzoek van de branche zelf. Wel geldt als eis dat er voldoende draagvlak is voor een schap, de initiatiefnemers moeten representatief zijn voor het bedrijfsleven in de sector. Schappen kunnen heffingen opleggen en regels stellen die bindend zijn voor alle bedrijven in hun sector. Voorbeelden zijn regels gericht op vergroting van de voedselveiligheid, bestrijding van dieren- en plantenziekten en de verbetering van de kwaliteit van de arbeid. Art.134 Grondwet biedt de juridische basis voor deze bevoegdheden.

Architectuur

Het SER-gebouw aan de Bezuidenhoutseweg 60 dateert van 1971. Het is ontworpen door architectenbureau Westenhout, Smid en Cramer. Het gebouw omvat zowel een vergaderzalencomplex als huisvesting voor het secretariaat. Er werken circa 120 mensen bij de SER. In 2010 wordt

ARTIKEL 134 GRONDWET

1. Bij of krachtens de wet kunnen openbare lichamen voor beroep en bedrijf en andere openbare lichamen worden ingesteld en opgeheven.

het gebouw grondig gerenoveerd. Het SER-pand is na bijna veertig jaar toe aan groot technisch onderhoud. Tijdens de renovatie blijft de SER op gebruikelijke wijze toegankelijk.

Het gaat om een renovatie van een groot deel van de technische installaties en een opknapbeurt van het interieur.

Loop nog verder over de Bezuidenhoutseweg. Op nummer 151 staat het gebouw van de Nationale ombudsman.

29 Nationale ombudsman

Constitutioneel

In artikel 78a in de Grondwet wordt de Nationale ombudsman genoemd. De Nationale ombudsman is een 'Hoog College van Staat'. Hij is een onafhankelijke functionaris. Artikel 78a stelt dat de Nationale ombudsman onderzoek doet naar de handelingen van de overheid (Rijksoverheid, provincies en waterschappen). Hij doet dit na een klacht van een burger. De ombudsman gaat na of een overheidsorgaan zich onbehoorlijk heeft gedragen tegen betrokkene(n). Ook klachten van burgers over gemeenten worden door de ombudsman behandeld, tenzij deze een eigen ombudsman hebben. De Nationale ombudsman heeft ook zelf het recht onderzoek te doen naar het gedrag van de overheid. De Tweede Kamer benoemt de Nationale ombudsman.

Geschiedenis

Sinds 1982 bestaat het instituut van de Nationale ombudsman om klachten over de overheid te behandelen. In 1999 is een artikel over de ombudsman in de Grondwet opgenomen.

Architectuur

Het pand van de Nationale ombudsman is in 1959 gebouwd. De gevel heeft een sobere uitstraling, door het vele glas en de aluminium kozijnen. Voordat de Nationale ombudsman het gebouw ongeveer tien jaar geleden betrok, is het gerenoveerd door Rob Hootsma. Vooral het interieur is toen onder handen genomen. Het transparante karakter van het gebouw staat symbool voor het open karakter van het werk van de Nationale ombudsman. Dit uit zich in de vele transparante of semitranspa-

rante glaswanden en open trappen. Door het gebruik van 'eerlijke' materiaalsoorten wil de Nationale ombudsman zakelijke eenvoud uitstralen. Zo zijn de deuren gemaakt van vurenhout en de wanden en kasten van berkenmultiplex. Het materiaal is stevig, wat de betrouwbaarheid van het instituut benadrukt. Hoewel voornamelijk is geïnvesteerd in de binnenkant van het gebouw, trekken ook de kolossale voordeuren bij de entree de aandacht. Hiermee opent de Nationale ombudsman zijn deuren voor iedereen die een klacht bij hem wil indienen over de overheid. Naast de toegankelijkheid wordt ook het luisterend oor bij de entree benadrukt. Op de trappartij zijn bronzen oren van kunstenaar Pieter Laurens Mol aangebracht.

Einde van de wandeling.

ARTIKEL 78A GRONDWET

1. De Nationale ombudsman verricht op verzoek of uit eigen beweging onderzoek naar gedragingen van bestuursorganen van het Rijk en van andere bij of krachtens de wet aangewezen bestuursorganen.

Bronvermelding

Omdat de routebeschrijving zich niet leent voor het plaatsen van noten vindt u hieronder een overzicht van de geraadpleegde bronnen.

Hofplaats

- <http://historie.residentie.net/poorten.htm>
- <http://historie.residentie.net/vijverbo2.htm>

Ministerie Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Rijksgebouwendienst

- www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?id=8225

Tweede Kamer

- www.cie.nl/projecten/projecten--partners/pi-de-bruijn/tweede-kamer-der-staten-generaal-den-haag.aspx
- www.tweedekamer.nl/hoe_werkt_het/tweede_kamer_door_de_eeuwen_heen/tot_1795_de_staten-generaal/index.jsp#o
- <http://nederlands-katholicisme.ruhosting.nl/gnk/1648-1800-godsdienstvrijheid.html>
- *Jonathan Israel, De Republiek 1477-1806* (Franeker 1996).
- www.parlement.com

Plein

- [http://nl.wikipedia.org/wiki/Plein_\(Den_Haag\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Plein_(Den_Haag))

Plein 4

- www.xs4all.nl/~anemaa/ges/straten/plein_4_logement_van_rotterdam.htm
- www.defensie.nl

Ministerie BZK

- www.rgd.nl

Torentje

- www.minaz.nl/organisatie/gebouwen_van_algemene_zaken/binnenhof/binnenhof_18_het_torentje

Ridderzaal

- <http://historie.residentie.net/ceno01.htm>
- www.derdedinsdaginseptember.nl
- ministerie Financiën, Directie Communicatie
- ministerie van Algemene Zaken, Rijksvoorlichtingsdienst

Eremonument voor de gevallen

- www.tweedekamer.nl/hoe_werkt_het/de_tweede_kamer_in_beeld/binnenhof_1a/index.jsp

Eerste Kamer

- www.eerstekamer.nl/begrip/geschiedenis_eerste_kamer
- www.eerstekamer.nl/id/vhyxh4c28yt/document_extern/brochure_ek/f=/brochure%20ek.pdf

Gevangendoor

- www.gevangendoor.nl
- www.schooltv.nl/beeldbank/clip/20040317_politiekemoorden01
- <http://historie.residentie.net/ceno09.htm>
- *Nederland in 12 moorden*, afl. 1 teleac

Trêveszaal

- www.minaz.nl/organisatie/gebouwen_van_algemene_zaken/binnenhof/binnenhof_20
- www.kabinetderkoningin.nl

Huis van Van Limburg Stirum

- http://nl.wikipedia.org/wiki/Willem_I_der_Nederlanden
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Leopold_van_Limburg_Stirum
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Gijsbert_Karel_van_Hogendorp
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Grondwet#Grondwet_1815
- www.alphen.com/geschiedenis/pagina/holland_gedurende_de_franse_bezetting/

Paleis Lange Voorhout

- www.prinsjesdag2009.nl/prinsjesdag/de_gouden_koets/paleis_lange_voorhout
- www.escherinhetspaleis.nl/index.php?objectID=41

Hoge Raad der Nederlanden

- www.rechtspraak.nl/Gerechten/HogeRaad/

Algemene Rekenkamer

- www.rekenkamer.nl/

Kloosterkerk

- www.kloosterkerk.nl/?page=geschiedenis
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_van_Oldenbarnevelt

Raad van State

- Website Raad van State: www.raadvanstate.nl

Huis van Van Hoogendorp

- http://nl.wikipedia.org/wiki/Gijsbert_Karel_van_Hogendorp

Plaquette Heulstraat

- www.grarueb.nl/frames/indexplaquettes.htm
- www.haagsegeschiedenis.nl/jaarboek_main.html

Paleis Noordeinde

- www.koninklijkhuys.nl/Paleizen

Oude Raadhuis

- http://nl.wikipedia.org/wiki/Pacificatie_van_1917
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Oude_stadhuys_%28Den_Haag%29

Plein 1813

- http://nl.wikipedia.org/wiki/Plein_1813

Vredespaleis

- www.vredespaleis.nl/showpage.asp?pag_id=487

Kanselarij der Nederlandse Orden

- www.lintjes.nl

Onderwijsraad

- www.onderwijserfgoed.nl/site/erfgoed/service-top/over-de-onderwijsraad/
- www.onderwijsraad.nl/
- Informatie verkregen van dhr. A. van der Rest, directeur van de Onderwijsraad

Kuyperhuis

- www.parlement.com/9291000/biof/01177

SER

- www.ser.nl

Nationale ombudsman

- www.nationaleombudsman.nl
- www.rgd.nl
- www.hootsmans.com/static/files/2008_NationaleOmbudsman_Optimized.pdf

Grondwet en geschiedenis van Nederland en de Grondwet

- www.nationaalarchief.nl/vitrine/grondwet_1848.html
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Grondwet#Grondwet_1840
- http://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden
- http://nl.wikisource.org/wiki/Nederlandse_grondwet
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Geschiedenis_van_Nederland
- www.montesquieu-instituut.nl/9353000/1/j9vvhfxcd6polcl/vgaxlcrjzlc
- www.st-ab.nl/wetgrondwet.htm
- www.alphen.com/geschiedenis/pagina/holland_gedurende_de_franse_bezetting/
- <http://publiekrecht.blogspot.com/search/label/Grondwet%20in%20plaatjes>
- <http://flexius.nl/grondwet>
- www.parlement.com

Colofon

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door een subsidie van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Uitgave

Instituut voor Publiek en Politiek
Prinsengracht 911–915
1017 KD Amsterdam
T 020 521 76 00
E info@publiek-politiek.nl
I www.publiek-politiek.nl

Samenstelling

Margreet Bijlmer
Marilka van Zevenbergen

In samenwerking met

Haags Historisch Museum
Het Gilde Den Haag
Den Haag czw/Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties
Initiatiefgroep Nationaal Grondwetpad © 2010

Fotografie

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Bob Karhof
Jeroen van der Meyde, p. 67
Hollandse Hoogte (omslag, p. 8–9)
iStockphoto (p. 59–60, 61)

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Druk

Lenoirschuring, Amstelveen

ISBN 978 90 6473 434 2

Het Haagse Grondwetpad

Den Haag is bekend als de stad waar de regering en het parlement zetelen. Hier hebben alle departementen hun hoofdkantoor. De koningin heeft in Den Haag haar werkpaleis. De residentie heeft een prominente plek in parlementaire tradities als Prinsjesdag. In Den Haag zetelt de hoogste rechterlijke macht van Nederland.

Den Haag is kortom het centrum van onze parlementaire democratie. Maar hoe zichtbaar is dit? De hedendaagse sporen van de verwevenheid van Den Haag met onze constitutie zijn duidelijk zichtbare bakens. Denk aan de torens van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de gebouwen van de Eerste en Tweede Kamer. Maar hoe duidelijk is de rol die deze gebouwen hebben in onze constitutionele democratie?

Den Haag kent bovendien een lange geschiedenis als centrum van het staatsbestel. Die geschiedenis is op vele plekken in Den Haag terug te zien, maar waar? Om een antwoord te geven op deze vragen, heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties het Haagse Grondwetpad ontwikkeld.

In deze wandeling van ongeveer één uur zijn die plekken opgenomen, die verband houden met artikelen uit de Grondwet. De Grondwet bevat de spelregels van ons politieke stelsel. Zo wordt Den Haag als centrum van de Nederlandse constitutie ineens een stuk zichtbaarder!

Het Haagse Grondwetpad leidt u langs een aantal constitutioneel relevante plekken in Den Haag. Per plek vindt u een beschrijving wat de relatie is.

Instituut voor Publiek en Politiek

ISBN 978 90 6473 434 2

